

DEDE KORKUT'TAKİ BAYINDIR HAN ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON BAYINDIR HAN IN DEDE KORKUT

DOI: 10.33404/anasay.1083016

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Dursun Can EYÜBOĞLU*

ÖZ

Türk tarihinde, Türk kültüründe ve Türk halk edebiyatında destanlar önemli bir yere sahip olup, Türk destan geleneğinin kökleri tarihin erken devirlerine kadar uzanmaktadır. Dede Korkut Destanları; Türk destanları içerisinde önemli bir yere sahiptir; eski Türk yaşamının bir yansımasıdır; Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürü, sanatı ve daha birçok konu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Bunlardan biri Bayındır Han'dır. Bayındır Han'ın adı Dede Korkut Kitabı'nda dokuz boyda geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda çoğunlukla Bayındır Han'ın tarihi ve sembolik kişiliği baskın olup, efsanevi-mitolojik kökleri zayıftır. Oğuz Han'ın hükümdarlık hatıraları da kısmen Dede Korkut'ta Bayındır Han tipine yan-

1- Makale Geliş Tarihi: 04. 03. 2022 Makale Kabul Tarihi: 17. 11. 2022

* Araştırmacı Yazar, Şair. Türkiye-İstanbul. Email: dursuncaneyuboglu@gmail.com. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4163-0976>.

sımıştır. Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakası 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgilidir. Akkoyunlu etkisinden uzak, Salur boylarının önemli bir yer tuttuğu Türkmenistan varyantında Bayındır Han'ın aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu durum Bayındır Han'ın tıpkı Salur Kazan gibi, Dede Korkut'ta eskiden beri mevcut olduğunu göstermektedir. Dede Korkut'taki bazı destanlarda Bayındır Han ile Salur Kazan'ın şahsiyetlerinin karıştırıldığı da görülmektedir. Bu makalede, Dede Korkut'taki Bayındır Han; adı, ailesi, tarihteki, Dede Korkut'taki ve destanlardaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Bayındır Han, Kara Budak, Burla Hatun, Salur Kazan.

ABSTRACT

Epics have an important place in Turkish history, Turkish culture and Turkish folk literature, and the roots of the Turkish epic tradition go back to the early periods of history. Dede Korkut Epics; it has an important place in Turkic epics; it is a reflection of ancient Turkic life; it contains important information about Turkic history, geography, language, literature, culture, art and many more. Many people are mentioned in Dede Korkut. One of them is Bayindir Han. The name of Bayindir Han is mentioned in nine epics in The Book of Dede Korkut. In the Book of Dede Korkut, mostly the historical and symbolical personality of Bayindir Han is dominant and its legendary-mythological roots are weak. The memories of Oguz Han's reign are partially reflected in the Bayindir Han type in Dede Korkut. There are many historical-epic-legendary-mythological layers in the type of Bayindir Han, who has an important place in Dede Korkut and is the highest ruler in the epic. An important historical layer of the Bayindir Han type in Dede Korkut is related to Bilge Kagan (716-734), the ruler of the 2nd (Eastern) Gok-Turk State. It is seen that Bayindir Han took and active role in the Turkmenistan variant, in which the Salur tribes had an important place, away from the Akkoyunlu influence. This shows that Bayindir Han, just like Salur Kazan, has existed in Dede Korkut for a long time. It is also seen

that the personalities of Bayindir Han and Salur Kazan are mixed in some epics in Dede Korkut. In this article, Bayindir Han in Dede Korkut; his name, family, place in history, Dede Korkut and epics were examined.

Keywords: Dede Korkut, Bayindir Han, Kara Budak, Burla Hatun, Salur Kazan.

Giriş

Türk tarihinde, Türk kültüründe ve Türk halk edebiyatında destanlar önemli bir yere sahiptir. Türk destan geleneğinin kökleri tarihin erken devirlerine kadar uzanmaktadır.

“Destan, tarihin derinliklerinde, milletlerin yaşamındaki önemli olay veya dönemlerin hafızalarda yer edecek ve dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılacak bir şekilde milletin fertleri arasında genişleyerek yayılan ve kendine has bir üslubu olan anlatılardır. Destanlar, uzun tarihi süreç içerisinde ortaya çıktığı milletin yaşantısına ve gelişimine paralel bir şekilde gelişen, içerisinde toplumun dil, kültür, edebiyat, mitoloji, inanış, gelenek ve görenek, örf ve adet, sosyal ve siyasi kurumlar, askeri faaliyetler, yiyecek-içecek, giyim-kuşam ve gündelik yaşam gibi çok geniş bir alanı kapsayan bilgiler içeren, başlangıçta sözlü olarak ve bir müzik aleti eşliğinde söylenen, tarihi süreç içerisinde çeşitli şekillerde yazıya geçirilen milli anlatılardır. Destanlar, bir milletin kendini ifade şeklini gösterir, o milleti tanımamızı ve anlamamızı sağlar. Destanlar, milletin gerçekten yaşanmış olduğuna inandığı, süslü bir dil kullanarak dile getirdiği, atalarına dair hatıralarını içeren sözlü, destani tarihleridir” (Eyüboğlu, 2019, s. 50).

Türk destanları deyince akla ilk *Dede Korkut* gelir. Bugüne kadar Dede Korkut’un önemi konusunda çok şey söylenmiştir. *Korkut* (Eyüboğlu, 2019, ss. 16-28) adlı eserde bunların önemli bir kısmına yer verilmiştir. Dede Korkut’un önemini ortaya koyan sözlerden birkaçı şöyledir:

Ali Şir Nevai, Korkut Ata’nın kahinlik özelliğini ve Türkler arasındaki ününü dile getirmiştir:

(Korkut Ata) “Türk ulusu arasında şöhreti öyle fazladır ki başka şöhrete ihtiyacı yoktur. Kendisinden yıllarca öncekini ve (yine) kendisinden yıllarca

sonraki geleceği haber vermiştir. Çok öğüdü içine alan özlü sözleri ortadadır” (Kocasavaş, 2014, s. 143).

Fuat Köprülü’nün derslerinde söylediği *Dede Korkut*’un Türk edebiyatı için önemi hakkındaki ünlü sözü şöyledir:

“Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar” (Ergin, 2017, s. 7).

Ahmet Bican Ercilasun, bir esere yazdığı *Sunuş* bölümünde *Dede Korkut* hakkında şöyle demiştir:

“Öyle anlaşılıyor ki Dede Korkut boyları bizi beslemeye devam edecek. Etnosumuzun köklerini onda bulduğumuz gibi dallanıp budaklanmasını, yeşerip meyva vermesini de onda bulacağız. Dede Korkut Kitabı gibi bir şahesere sahip olmakla sadece gurur hissimiz taşmayacak, şuurumuz da bilenecektir. Onunla köklerimizden her defasında yeniden doğacak ve asumana dal budak salacağız” (Aliyev, 2018, s. 12).

Bekir Şişman, *Dede Korkut*’un Türk kültür birliğindeki önemini vurgulamıştır:

“Balkanlar’dan Kafkaslar’a, Kafkaslar’dan Ural-Altaylar’a kadar Türkistan coğrafyasında yaşayan boyların ortak birçok kültürel değerlerinin mevcudiyeti bilinmektedir. Göktürk Yazıtları, Oğuz Kağan Destanı, Kaşgarlı Mahmut’un yazdığı Divanü Lügat’it-Türk, Balasagun’lu Yusuf’un yazdığı Kutadgu Bilig, Hoca Ahmet Yesevi, Nasrettin Hoca, Karacaoğlan, Tahir ile Zühre Hikâyesi ve Köroğlu bu değerlerden bazılarıdır. Bir de bugün dahi Türklerin bilge kişisi olarak kabul edilen ulu bir çınar vardır ki, adı geçen coğrafyada yediden yetmişe onu tanımayan, okumayan bir Türk evladı olmasa gerektir. O, Türk coğrafyasındaki ortak kültürün zirve şahsiyeti olarak bilinen Dede Korkut’tur. Kazakların ifadesiyle, Korkut Ata’dır” (Şişman, 1998, s. 51). Şakir İbrayev, *Korkut*’un önemini ve *Dede Korkut* araştırmalarının devamlılığını şöyle dile getirmiştir:

“... Korkut hakkında masal-hikâye, efsane, nağme, şarkı, destansı eserler ile tarihi yazılı kaynakların Avrasya’yı ezelden mekan tutan Türklerin şimdiki nesillerinde muhafaza edilip kalması, geçmiş hayatın yegane teşebbüsü,

ortak tarihimizin altın direği olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermektedir. Galiba bu yüzden de, 19. asrın başından itibaren Korkut ile ilgili büyüklü-küçüklü araştırmalar, sadece şimdiki Türk halklarında değil, dünyanın medeni ülkelerinde aralıksız olarak yazılıp, yayınlanmaktadır ve bundan sonra da yazılmaya devam edecektir” (İbrayev, 2000, s. 16).

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde olmak üzere birçok varyantı, nüshası, el yazması vardır. Bunlardan en bilineni, buldukları yerler olan Dresden ve Vatikan adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı ise *Türkmen Halk Nüshası* olup Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbet* el yazmasıdır.

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindekiler bakımından verilen ad ise *Oğuzname*'dir. “Dede Korkut hikâyeleri boy şeklinde Oğuzname'lerdir” (Ergin, 1989, s. 30). Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri Dresden'de, diğeri ise Vatikan'da bulunmuştur. Dresden nüshası 19. yüzyılın başında, Vatikan nüshası ise daha yakın bir dönemde bulunmuştur ve 1950'den beri bilinmektedir. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genel olarak Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989, s. 56). Dede Korkut Kitabı'nın, Dresden nüshası on iki, Vatikan nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964, s. Ön Söz). 2019 yılında Dede Korkut ile ilgili yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019, ss. 9-14).

Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Bu kişilerden biri Bayındır Han'dır. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Bayındır Han'ı; adını, ailesini, tarihteki, Dede Korkut'taki ve sözlü kültürdeki yerini inceleyeceğiz.

1. Bayındır Han'ın Adı

Bayındır Han, Dede Korkut Kitabı'nda (Dresden ve Vatikan nüshaları) *Bayındur Han*, *Han Bayındırlar*, *Han Bayındur*, *Hanlar Hanı Bayındur Han*, *Hanlar Hanı Han Bayındur*, *Kam Gan-oğlu Han Bayındur* olarak geçmektedir. Türkmen (Türkmen Halk Nüshası) varyantında *Bayandar Han*, *Bayandır Han* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında adı 9 boyda

geçer: *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy*. Türkmen varyantında adı 7 boyda geçer: *Iza Berilediren Nesilsiz, Bamsım Birek, Imra, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi, Oğuzların Melallaşmakı, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II* (Gökyay, 1973, ss. 320-324; Erdem, 1998, s. 794; Ercilasun, 2004, s. 61). Türkmen Sahra el yazmasında, soylamalarda ve *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy*'da Bayındır Han'ın adı geçmektedir (Ekici, 2019, ss. 174-175, 178, 200-204).

Bayındır Han'ın adının ilk sözcüğü *Bayındır*'dir:

Camiu't-Tevarih'e göre, *Bayandur*, Üçoklar'dan olup, Oğuz Han'ın dördüncü oğlu Kök (Gök) Han'ın birinci oğludur. *Camiu't-Tevarih*'de, *Bayandur*'un anlamı “*her zaman bolluk içinde olan*” olarak açıklanmış, damgasının şekli verilmiştir (Togan, 1982, s. 51). *Tevarih-i Al-i Selçuk*'a göre, *Bayındur*, Üçoklar'dan olup, Oğuz Han'ın dördüncü oğlu Gök Han'ın birinci oğludur. *Tevarih-i Al-i Selçuk*'da, *Bayındur*'un anlamı “*her zaman bay ve nimetli ol*” olarak açıklanmış, damgasının şekli verilmiş, ülüşü *karı yagrin sol süniük* ve kuşu *sunkur* olarak belirtilmiştir (Bakır, 2008, ss. 188-189). *Şecere-i Terakime*'ye göre, *Bayındır*, Oğuz Han'ın dördüncü oğlu Kök (Gök) Han'ın birinci oğludur. *Şecere-i Terakime*'de, *Bayındır*'ın anlamı “*her zaman bay ve nimetli*” olarak açıklanmış, damgasının şekli verilmiş, ülüşü *sol oyluğu* ve kuşu *şahin (laçin)* olarak belirtilmiştir (Ebülğazi Bahadır Han, 1974, ss. 45-50).

Zeki Velidi Togan'a göre, *Bayan* ve *Bayandar* adı çok eskidir, 6.-8. yüzyıllarda Kansu ve Kökenor taraflarında da görülmekteydi ve Hunlar zamanında dahi orada oldukları düşünülmektedir. Bayandır ve Salurlar, Türk kavimleri içerisinde en gezgin boylardır. Bu boylar için Talas'tan Azerbaycan'da Gökçedeniz'e veya doğuda Kökenor taraflarına ve hatta Mançurya'ya kısa zamanda göç ederek yerli kavimler üzerinde hakimiyet kurmak zorluk teşkil etmemiştir. Bayındırlar, Salurlar'dan önce Hazar Denizi'nin kuzeyi yoluyla Ön-Asya'ya gelmişlerdi ve Derbend'in kuzeyinde 7. yüzyıllardan beri görülen ve 40 bin

hane olduğu belirtilen Vayandır şehri de bunun hatırasıydı. Oğuz Destanı'nın Oğuz Han'ı Ön-Asya'ya Doğu-Avrupa ve Kıpçak sahası yoluyla gelmiş ve Kafkasya yoluyla Volga tarafına dönmüş gösteren rivayetlerde Bayındırların malıdır. Hatta Uygurca Oğuznamede bu doğrultuda düşünülebilir. *Bayındır* (*Bayandar*) adı, *Bayan* sözcüğünün *dar* eki ile birleşmesiyle oluşmuştur ki, Bayandar, Bayanlar demektir, *-lar* yerine *-dar* (*der; tar; ter*) ile oluşturulan kabile adları Orta Asya'da çoktur; Ülgendir, Mongoldar, Sapandar, Naymandar, Kıpçaktar gibi (Gökay, 1973, ss. CXI-CXIII).

Faruk Sümer'e göre, Bayındırlar, Oğuzlar'ın İslamiyet'ten önceki tarihlerinde önemli bir rol oynamış bir boydur. 14. yüzyılın başlarında tespit edilen hatıralara göre, Oğuz hükümdarlarından Dip Yavku'nun (Yabgu) beylerinden Tülü Hoca Bayındır boyundandı, ayrıca Ala Atlı Kiş Tonlu Kayı İnal Han'ın *Köl Erkin* (naibi)'i Dünür oğlu Erki de Bayındır boyundandı ve Korkut Ata'nın tavsiyesi ile Tuman adı verilen çocuk tigin, ergenlik çağına gelinceye kadar Köl Erkin'in ona naiblik etmesi kararlaştırılmıştı ve Köl Erkin, otuz iki yıl Oğuz elini idare etmişti. Dede Korkut'ta Oğuzlar'ın başında da Kam Gan Oğlu Bayındır Han görülür ancak Bayındır Han'ın babasının Gök Han değil de Kam Gan olarak belirtilmesi henüz açıklanamamıştır. Bayındırlar, Akkoyunlu Devleti'ni kurmuştur. Bundan dolayı Akkoyunlu hanedanına Türk kaynaklarında *Bayındırlu*, Farsça eserlerde *Bayındırıyye* adı verilir. Akkoyunlu hanedanı mensupları Bayındır Han'ın torunları olmaktan gurur duyuyorlardı. Bayındır boyunun damgasını devletlerinin resmi sembolü kabul etmişlerdi ve bu damga Akkoyunlu paralarında, resmi evraklarında, silahlarında ve bayraklarında görülmektedir. Ayrıca Bayındır adı kişi adı olarak da yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Sümer, 1992, ss. 245-246).

Faruk Sümer, 16. yüzyılda İçel'de, Ulaş adlı bir boyun Salur ve Bayındır adlı iki kolu bulunduğunu tespit etmiştir (Sümer, 1951'den aktaran Boratav, 1958, s. 58). Pertev Naili Boratav'a göre, demek ki bu yüzyılda bile dar bir sahada da olsa, bir Bayındır-Salur iş birliği meydana gelmiştir. Dede Korkut Kitabı'nda Hanlar Hanı Bayındır, İç-Oğuzla Taş-Oğuz konfederasyonunun başı, aynı zamanda İç-Oğuz topluluğunun beylerbeyi olan Ulaş oğlu Salur Kazan'ın kaynatasıdır (Boratav, 1958, s. 58). Bu durum Dede Korkut Hikâyeleri'nin ortaya çıktığı dönemdeki Bayındır Han-Salur Kazan, dolayısıyla Bayındır ve

Salur boylarının yakınlaşmasının sonraki dönemlere uzanmış bir izi olsa gerekir. Böylece tarihin eski dönemlerinde inşa edilen Bayındır-Salur işbirliğinin kimi zaman sonraki dönemlerde de kurulduğu anlaşılmaktadır. Bunda halk arasında dilden dile anlatılan Dede Korkut Destanları ve ondaki Bayındır Han-Salur Kazan işbirliği de etkili olmuştur.

Kumekov'a göre, 840 yılında Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra bünyesinde bulunan Eymür, Bayandur ve Tatar gibi bazı kabileler Kimek federasyonuna katılmışlar, böylece Gardizi'nin sözünü ettiği Kimak federasyonu oluşmuştu. S. M. Ahincanov'da bu görüşü doğru bulmaktadır (Kumekov, 1972, s. 114'ten aktaran Ahincanov, 2009, s. 149). 10.-11. yüzyıllar arasında Kimek Federasyonu'nu oluşturan yedi boydan biri *Bayındır* idi (Divitçioğlu, 2015, s. 67). Kay ve Bayander kabilelerinin Sır-derya Oğuz federasyonuna katılmalarının 8.-9. yüzyıllarda Kimakların doğudan İrtiş havzasına gelerek etki alanlarını batıya doğru genişlettikleri dönemde olduğunun varsayılması gerektiği dile getirilmiştir (Kumekov, 1972, s. 46'dan aktaran Ahincanov, 2009, s. 154). Rus yıllıklarında Oğuz boylarından *Bayandır*'ın adı geçmektedir (Uydu Yücel, 2015, s. 385). Rus yıllıklarında Bayındır boyunun özel olarak belirtilmiş olması, bu boyun tarihteki önemi ve nüfusunun büyüklüğünün bir yansımasıdır. Bayındır boyunun kalabalık bir boy olduğu anlaşılmaktadır.

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Bayındurların, 15. yüzyılda adlarını verdikleri Akkoyunlu Devleti'ni meydana getiren, yüzyıllar önce bu devletin ülkelerini kafirlerin elinden alıp yurt edindiklerini anlatan bir destan geleneklerinin olduğu görülmektedir. Akkoyunlu Türkmenlerinin hükümdar soyunun çıktığı Bayındur boyunun, 14. yüzyılın ortasından 15. yüzyılın ortasına kadar Yakın-Doğu'da hâkim bir yer tuttuğu dönemde, Oğuzların destan kahramanı olarak Bayındur Han'ın adı destanlarda yerleşmiş olabilir (Gökyay, 1973, s. CXLIX).

Bayan sözcüğü Türkçe *Bay (Zengin)* kökünden türemiş bir şahıs adıdır ve Bulgar Türkleri ile Moğollar arasında da yaygın bir şekilde kullanılıyordu (Kafesoğlu, 2012, s. 156). *Bayan*, Türk menşeli eski bir etnonimdir. Kazakistan'ın Kökçetav (Gökçe Dağ) vilayetinde Bayan adlı çok sayıda yer vardır, Azerbaycan'da Oğuz, Şamahı ve Daşkesen rayonlarında Bayan adlı yerleşim yerleri ayrıca Azerbaycan'da Bayandaş dağı vardır (Budagov, 1994, s. 95).

M.Ö. 128 yılı dolaylarında, Çin'in kuzeyinde Ordos'da Bayan (Pa-yang) adlı bir kabile yaşıyordu (Gumilev, 2002, s. 120). 568 yılında Orta Avrupa'ya geleerek bu bölgede hızla yerleşen Türk Avarlar'ın başında Bayan Kağan adlı büyük bir kağan bulunuyordu. Bayan Kağan yönetimindeki Avarlar, bu bölgede Slavları yenerek onları kendi yönetimlerine almışlardı (Ögel, 1971, s. 73). Bulgar Devleti'nin kurucusu Kourt (Kurt, Kobratos, Kuvratos, ö:665)'un oğullarından birinin adı Bat-Bayan idi (Kurat, 1972, s. 110'dan aktaran Kafesoğlu, 2012, s. 196). 744 yılında Uygur Devleti'ni kuran Kutlug Bilge Kül Kağan, devleti kurduktan kısa bir süre sonra ölünce yerine oğlu Bayan-Çur geçmişti ve adındaki *Bayan* sözü de Eski Türkçe'de “*zengin ve güçlü*” bir kişi anlamına gelmekteydi (Ögel, 1971, ss. 89-93). *Bayındır/Bayandır/Bayandar* adının kökünde bulunan *Bayan* sözcüğünün özellikle Gök-Türk Devleti döneminde, 6.-8. yüzyıllar arasında yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Bayındır Han da Gök-Türk dönemiyle ilgilidir (Eyüboğlu, 2019, s. 262).

Bayındır Han, “*Bayındırlar'ın Hanı*” demektir. *Bayındır Han*'ın adında bulunan *Bayındır*, Oğuz boylarından birinin adıdır. Bayındır boyu, Oğuzların en büyük ve en gezgin boylarından biridir. Rus kaynaklarında adı özel olarak belirtilen birkaç boydan biri olması da bunun bir yansımasıdır. Bayındır boyu, tarihi süreç içerisinde birçok defa büyük göç hareketlerinde bulunmuş, Kıpçaklar'a ve Oğuzlar'a katılmış, birçok kez ikiye üçe bölünmüş, bu bölünen parçalar da çeşitli bölgelere dağılmış ve tarihi süreç içerisinde tekrar kalabalıklaşmış, daha sonra tekrar ikiye üçe bölünmüşler ve bu bölünen parçalar daha sonra tekrar kalabalıklaşmıştır. Bu süreç yüzyıllar boyu böyle sürmüştür. Bu nedenle Bayındır boyuna, parçalarına, hatıralarına çeşitli adlar altında Orta Asya'nın birçok yerinde, Batı Türkistan'da, Doğu Türkistan'da, Moğolistan'da, Güney Sibirya'da, Doğu Avrupa'da, Avrasya bozkırlarında, Kafkasya'da, Anadolu'da rastlanabilir. Bayındır boyundan gelenler günümüzde birçok Türk halklarının oluşumunda yer almışlardır. Nasıl ki denizden alınan bir damla suda diğer damlalardaki gibi aynı elementler bulunuyorsa, Oğuz/Türk boylarının her birinde de diğer Oğuz/Türk boylarında da bulunan ortak elementler vardır. Çünkü büyük, sık sık bölünen ve tekrar kalabalıklaşan, göçebe, gezgin Bayındır, Salur, Bayat, Avşar gibi Oğuz/Türk boyları ve parçaları birçok Türk halklarının oluşumunda yer almışlardır. Aynı durum diğer Oğuz/Türk boyları için de geçerli-

dir. Bu nedenle günümüzde birçok Türk halklarında, Türk Dünyası'nın birçok bölgesinde Bayındır boyunun hatıraları bulunmaktadır. Bu nedenle Dede Korkut/Korkut Ata/Korkut, Bamsı Beyrek/Alpamış, Salur Kazan/Kazan, Bayındır Han, Basat-Tepegöz, Deli Dumrul, Köroğlu, Ayvaz, Oğuz Han, Alp Er Tunga/Efrasyab, Tomris, Mete Han/Motun, Attila, Bumin Kağan-İstemi Kağan, Bilge Kağan-Költigin, Kaşgarlı Mahmut, Ahmed Yesevi, Farabi, Biruni, İbn Sina, Hızır/Kıdır, Keloğlan, Nasreddin Hoca, balbal/mezar taşı, nazarlık, Nevruz/Yeni Gün, Hıdırellez, Aladağ, Karadağ, Aksu, Karasu, ayran, yoğurt, süt ürünleri, et ürünleri, mantı, pilav, elma, kavun vb. çok sayıda tarihi/destani/efsanevi kişiler, anlatılar, motifler, olaylar, inanışlar, bayramlar, yer adları, yiyecek-içecek vb. Türk Dünyası'nın birçok yerinde görülmektedir ve Türk halklarını birleştiren ortak mirastırlar.

Bayındır Han'ın adının ikinci sözcüğü *Han*'dır:

Bahaeddin Ögel'e göre, Türklerin, hükümdar karşılığı olarak kullandıkları en eski unvan *Kan (Han)* olmalıdır. *Kağan* unvanı, Gök-Türklerden önce Avar hükümdarlarının kullandıkları bir unvandı. 552 yılında Avar Devleti'ni yıkarak onların miraslarına konan Gök-Türkler, Avarların hükümdarlık unvanlarını da almışlardı. Gök-Türk hükümdarlarının resmi unvanları *Kağan* olsa da Eski Türk Yazıtları'nda, Kağan yerine sık sık *Han* unvanının kullanıldığı da görülmektedir. Tonyukuk Yazıtı'nda Han unvanına daha çok rastlanmaktadır, bu yazıtta İl-Teriş Kağan'a da çoğu zaman *Kan*, yani Han denmiştir (Ögel, 1971b, ss. 62-63).

Dede Korkut'ta Bayındır Han'ın adında görülen ve eski Türklerin hükümdarlık unvanlarından biri olan *Han*, birçok Dede Korkut kahramanında da görülmektedir. Han unvanı Dede Korkut'ta çeşitli yerlerde kişi adlarında; Kazan Han, Dirse Han, Boğaç Han, Han Uruz, Beyrek Han/Han Beyrek vb. olarak da geçmektedir. Bütün bunlar, Dede Korkut'ta Han unvanıyla adları geçen bu kişilerin tarihi yönlerinin olduğunu ve eski Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan hükümdarların hatıralarının destani yansımaları olduklarını göstermektedir. Çünkü Türk tarihinde han unvanını sadece hükümdarlar kullanmışlardır ve bu daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örneğin; Fatih Sultan Mehmet Han, Özbek Han, Canıbek Han, Tavke Han.

2. Bayındır Han'ın Ailesi

Bayındır Han'ın babası Kam Gan'dır: Kam Gan, Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında *Kam Gan* olarak geçmektedir. Türkmen (Türkmen Halk Nüshası) varyantında *Kağan* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 3 boyda geçer: *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*, *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*, *Begil Oğlu Emren'in Boyu*. Türkmen varyantında adı bir boyda, *Iza Berilediren Nesilsiz*'de geçer (Gökyay, 1973, ss. 4, 98, 115, 326; Erdem, 1998, s. 794). Büyük olasılıkla bu adın aslı *Kapgan* ya da *Kağan*'dır. Nitekim Türkmen varyantında *Kağan* olarak geçiyor oluşu da dikkate değerdir. Bu durum Bayındır Han'ın babasının adının da eski bir Türk hükümdarının hatırası ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Bayındır Han'ın annesinin adı bilinmemektedir. Bayındır Han'ın karısının adı bilinmemektedir.

Bayındır Han'ın bir oğlu ve bir kızı vardır. Bayındır Han'ın oğlu Kara Budak'tır: Kara Budak, Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında *Budağ*, *Deli Budak*, *Delü Budak*, *Kara Budağ*, *Kara Budak*, *Kara Güne-oğlu Budak* olarak geçmektedir. Türkmen (Türkmen Halk Nüshası) varyantında *Garapudak* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 4 boyda geçer: *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy*, *Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*, *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*. Türkmen varyantında adı bir boyda, *Bamsım Birek*'de geçer (Gökyay, 1973, s. 321; Erdem, 1998, ss. 262, 797; Ercilasun, 2004, ss. 62-63). Kara Budak, *Dede Korkut*'taki genç kuşak kahramanlardan ve İç Oğuz beylerinden biridir. Onun korkusuzluğu ve cılasunluğu tanıtımındaki sıfattan anlaşılmaktadır. Türü savaşlarda bulunmuş, karımını hep yenmiştir (Gökyay, 1973, s. CLXII). Dede Korkut'ta Kara Budak, yanlış bir yorumla Kara Güne'nin oğlu olarak tanınmış olsa da, bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Dede Korkut'taki Kara Budak, aslında Bayındır Han'ın oğludur (Eyüboğlu, 2019, ss. 270-272, 363-364).

Bayındır Han'ın kızı Burla Hatun'dur: Burla Hatun, Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında *Burla Hatun* olarak geçmektedir. Türkmen (Türkmen Halk Nüshası) varyantında *Burla Kelin* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 3 boyda geçer: *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy*, *Kam Böri'nin*

Oğlu *Bamsı Beyrek Boyu*, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*. Türkmen varyantında adı bir boyda, *Bamsım Birek*'de geçer (Gökyay, 1973, s. 321; Erdem, 1998, s. 795; Ercilasun, 2004, s. 63). Salur Kazan, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın güveyisidir (damadı) (Duymaz, 1996, s. 55). Burla Hatun, Dede Korkut Kitabı'nda, “*ağca-yüzlü, Kazan beyin han kızı halali, boyu-uzun Burla Hatun*” diye nitelenmiştir. Yanında hep kırk ince belli kız vardır. Kazılık kara aygıra binmektedir. Bozkır destanlarındaki öteki kahraman hatunlar gibi, Burla Hatun da savaş kahramanlıklarıyla tanınmıştır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Şöklı Melik'in tutsaklığında, namusunu korumak için oğlunun öldürülmesine razı olmak zorunda kalması büyük bir kahramanlık örneğiydi. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, kırk kızın başında, eri Kazan Bey'in arkasından o da oğlunu düşmanın elinden kurtarmaya gitmiş, Oğuz beylerinin savaşlarına katılmış ve düşmanın kara tuğunu kılıçlayıp yere çalmıştı (Gökyay, 1973, ss. CLXXXIII-CLXXXIV).

3. Tarihte Bayındır Han

Yazıcıoğlu *Selçukname*'sinde Bayındır Han'ın, Dede Korkut'un ve Ulaş oğlu Salur Kazan'ın adları geçmektedir (Ergin, 1989, s. 37).

Ebü Bekr-i Tihrani (ö:1482)'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eserinde, Akkoyunluların Bayındır boyunun soyağacında, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey (1423-1478)'in elli ikinci kuşak atası Bayındır Han hakkında bilgi vermiştir. Bayındır Han, padişahlığı sırasında İran, Turan, Mısır, Şam, Frenk, Hata ve Deşt-i Kıpçak memleketlerinin tamamını almış, küçük kardeşi Bacanak'ı Sayram vilayetine kendine vekil yapmış, kendisi Karabağ kışlağına ve Gökçedeniz yaylalarına gitmişti. Bayındır Han, büyük bir kurultay düzenlemiş ve büyük bir ziyafet (toy) çekmiş, Türkçe *iv* denilen büyük bir çadır kurmuş, o ziyafette 120 bin baş koç, 9 bin kısrak, 18 bin sığır kesmiş, Türkçe *göl* dedikleri havuzun birini şerbetle, birini sütle, birini de saf balla doldurup hayır yolu ile onlardan halkın faydalanmasına izin vermişti. Bayındır Han'ın sayısız altın ve gümüşü, 15 işlemeli kemeri ve bundan daha çok altın ve gümüş kılıçları bağışlarına katmış, ülkesini, yeteneklerine göre oğulları arasında paylaştırdıktan birkaç gün sonra ölmüştü (Gültepe, 2013, s. 618).

Saltukname, Osmanlıların soyunu Bayındır Han'a bağlamaktadır. Bayındurlar, 15. yüzyılda Ahlat'da hükümet etmişlerdi. *Gordlevski*, Ahlat'da Bayındur Han'ın ve onun oğlunun menkabelede yaşayan türbesini ziyaret etmişti (Gökay, 1973, ss. CXLVIII-CXLIX). Burada Bayındır Han'ın bir oğlunun olduğu görülmektedir.

16. yüzyılda, Bayburtlu Osman'ın III. Murad (1574-1595) devrinde yazdığı *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan* adlı eserinin içerisinde *Bayındur Han* bölümü vardır. Bu bölümde Bayındır Han, Gök Alp Han'ın oğlu olarak, Kaydur Han ve Turmuş Han'ın kardeşi olarak gösterilerek maiyeti ile birlikte Horasan'dan Anı'ya Kars'a geldikleri belirtilmektedir. Esere göre Oğuzlar, Gürcistan halkı ile mücadele edip Tiflis'i, sonra da Demirkapı'yı almışlardı ki, o vakitlerde, İsa Peygamberin göğe çıktığından, İslam Peygamberinin ise henüz dünyaya gelmediğinden bahsedilmiştir. Bayındır Han'ın da Kazan Han adlı bir veziri vardı ve Oğuzlar, İç Oğuz ve Taş (Dış) olarak anılıyordu. Dede Korkut şeyhleriydi. Bütün Oğuz tayfası Bayındur Han'ın askeriydi. Peygamberden önce Dokuz Tümen Gürcistan ile kırk yıl mücadele etmiş, onlardan haraç almışlardı. İslam Peygamberi dünyaya geldiğinde, Bayındur Han, onu rüyasında görmüş ve iman etmişti, Kazan Han ile Dunder Begi Kabe'ye Peygambere gönderip, ümmet olduğunu bildirmişti. Sonra ise Bayındur Han'ın evladından Uzun Hasan aceme padişah olmuştu (Ergin, 1989, ss. 39-41).

Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi'nde Bayındır Han, "*Oğuz Padişahı Bayındır Han*" olarak geçmektedir (Gökay, 1973, s. LXXII).

17. yüzyılda, Buharalı Hafız Derviş Ali Çengi'nin yazdığı *Tuhfetü's-Sürur* adlı, ozan çalgısı kopuzdan bahseden Farsça bir eserde Oğuz kabilesinin en ünlü hanları olarak Ak Han, Kara Han ve Bayındur Han adındaki üç padişahın adı geçmektedir. Ayrıca en ünlü alplar olarak da Bögdiz Emen, Salur Kazan, Şah Bakı ve Yetim Gozan'ın adı geçmektedir (Fıtrat, 1927, ss. 43-49 ve Kırzioğlu, 1952, s. 10'dan aktaran Ergin, 1989, ss. 44-45).

Türkolojinin önemli isimlerinden biri olan Vasiliy Vladimiroviç Barthold ile V. İ. Gordlevskiy'in işaret ettiklerine göre, *Dede Korkut*'ta *Hanlar Hanı* olarak vasıflandırılan Bayındur Han, ancak yakın doğuda Oğuz ilini, Bayındur boyundan gelen Türkmen hanedanı Akkoyunluların idare ettiği devirde Oğuz-

ların efsanevi başbuğu olabilirdi. Bu ilk destani başbuğun adını alan Akkoyunlu Hanedanı sultanları *Selatin-i Bayandariyye* resmi unvanını taşıyorlardı (Gökyay, 1973, s. LXXIV).

Dede Korkut hakkında değerli çalışmaları bulunan Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Bayındur Han'ın, Bayındur boyunun yükselmesi ile, 14. yüzyıldan başlayarak Akkoyunlu Türkmenlerinin Küçük-Asya'da hakim olmaları üzerine, Oğuzların destani hükümdarı haline gelmiş, Oğuz kahramanlarının başında bulunan bu iki eski ve yeni kahramanı birleştirmek suretiyle destancılar, Kazan Bey'i Bayındur Han'ın güyegüsü yapmışlar, Kazan'ın karısı boyu uzun Burla Hatun da böylelikle Bayındur Han'ın kızı olmuş, Uruz Bey de onun torunu olmuştur. Bu soy kütüğü Orta Asya'daki yazılı kaynaklarda ve tarihi rivayetlerde geçmemekte, Bayındur Han'ın destani şekli de Orta Asya'da bilinmemektedir (Jirmunskiy, 1962, s. 180'den aktaran Gökyay, 1973, ss. CLXXI-C-LXXII).

Faruk Sümer'e göre, Ak Koyunlular, kendilerini Bayındur Han'ın torunları sayıyordu. Hükümdarın boy adını taşıması, Bayındur Han'ın hikâyelere Ak Koyunlu hanedanına yaranmak amacıyla sonradan sokulduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Sümer, 1972, ss. 397-398).

Dede Korkut'la ilgili değerli çalışmaları bulunan M. Fahrettin Kırzioğlu'na göre, Bayındur Han, Saka/İskit Türklerinin Hazar Denizi doğusundaki Türkmenistan'da yaşayan *Daha* kolunun *Parn* (Parn-dur=Bayın-dur) boyundan çıkan Arsaklıların timsaliydi. Başkentleri Hemedan olan Büyük Arsaklılar timsaliydi (Kırzioğlu, 1963, s. 366).

Türk dili ve *Dede Korkut* konusunda önemli çalışmaları ve tespitleri bulunan Ahmet Bican Ercilasun, *Dede Korkut Kitabı* ile *Uygurca Oğuzname*, *Camii't Tevarih* ve *Şecere-i Terakime*'yi karşılaştırmış, bu eserlerde geçen Köl Erki'yi Bayındur Han, Tuman Han'ı da Salur Kazan olarak tespit etmiştir (Ercilasun, 1994, ss. 69-89). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019, ss. 426-445). *Oğuzname*'ye göre, Oğuz hükümdarlarından Dip Yavku'nun (Yabgu) beylerinden Tülü Hoca Bayındur boyundandı, ayrıca Ala Atlı Kiş Tonlu Kayı İnal Han'ın *Köl Erkin* (naibi)'i Dünür oğlu Erki de Bayındur boyundandı ve Korkut Ata'nın tavsiyesi

ile Tuman adı verilen çocuk tigin, ergenlik çağına gelinceye kadar Köl Erkin'in ona naiplik etmesi kararlaştırılmıştı ve Köl Erkin, otuz iki yıl Oğuz elini idare etmişti. Dede Korkut'ta Oğuzlar'ın başında da Kam Gan Oğlu Bayındır Han görülmektedir (Sümer, 1992, ss. 245-246). Oğuzname'deki *Köl Erki*, Dede Korkut Kitabı'nda *Bayındır Han* olarak geçmektedir. Bu bakımdan *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Bayındır Han, *Camiu't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* gibi *Oğuzname*'lerde de başka bir adla, *Köl Erki* adıyla geçmektedir.

Dede Korkut hakkında önemli çalışmaları olan Avelbek Konıratbayev, Bayındır boyunun eskiden beri olmasına rağmen, Bayındır Han'ın 15. yüzyılda ortaya çıkan bir destan kahramanı olarak 1437-1468 yılları arasında saltanat sürüp, Uzun Hasan (1458-1478)'in çağdaşı olduğunu ileri sürmüştür (Konıratbayev, 2000, s. 171).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Bayındır Han, aslında Kınık Hanı Sultan Alp Arslan Han'dır. *Bayındır Han* adı pek oturmamış olduğu Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Oğuz Yabgusu'nun vassalı bulunduğu bir Türk Hakanı'nı, bunun dışında yer aldığı diğer yedi destanda ise imar-mamur eden/şenlendiren anlamında kullanılmış olduğu gibi destanların gerçek ve görünmez kahramanları olan *Kınık hanlarını* karşılamaktadır. Bayındır Han'ın adı bazı hallerde iki ayrı hanı çağrıştırmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ilk bölümünde Bayındır Han'dan akın dileyen Kazılık Koca'nın, aslında bu izni Kınık Han'ı Sultan Tuğrul Bey'den 1054'de, yine aynı destanın son bölümünde babasını kurtarmak için Bayındır Han'dan akın dileyen Yigenek Bey'in ise aslında bu izni Kınık Han'ı Sultan Alp Arslan'dan 1071'de almış oldukları anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019, ss. 71, 120).

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000, s. 158; Ercilasun, 2002, s. 33; Ercilasun, 2004b, s. 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019, ss. 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu

hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019, ss. 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019, s. 273). Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakası 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgilidir.

Bayındır Han adı aslında bir unvan olup *Bayındırlar'ın Hanı* demektir. Tarihi süreç içerisinde bu unvan bir kişi adı haline gelmiş, birçok Türk hükümdarının hatırası bu ad etrafında daireleşmiştir. Dede Korkut'ta, Bayındır Han, her ne kadar kaynağını tarihi bir kişiden alsa da, tarihin farklı dönemlerine ait olan hikâyeler genelleştirilerek idealize edilirken, Bayındır Han da birçok hikâyeye uyarlanmış, bu nedenle de *Dede Korkut'ta* hükümdarı, yani Hanlar Hanı'nı temsil eden sembolik bir nitelik de kazanmıştır. Dede Korkut'taki Bayındır Han, kaynağını bir tarihi kişiden, 2. Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734)'dan almakla birlikte, ayrı ayrı birkaç Türk hükümdarının hatırasını taşımaktadır; çünkü, tarihi süreç içerisinde, kuşaklar boyu aktarımda, birçok hükümdarın hatırası da bünyesine dahil olmuş, zamanla aynı kişi gibi algılandıklarından dolayı hatıraları birbirine karışmıştır. Ancak Bayındır Han karakterinde, Bilge Kağan (716-734)'ın hatırası daha baskın çıktığı için, diğer hükümdarların hatıraları da onun adı etrafında toplanmış, daireleşmiştir. Bu nedenle Bayındır Han, aslında bir çok tarihi tabakaya sahiptir (Eyüboğlu, 2019, s. 273).

Bayındır Han, Türk tarihinin destani yansımalarının idealleştirilerek Dede Korkut Kitabı'na yansması sürecinde Dede Korkut'taki birçok başka destana da dahil olarak *sembolik hükümdar* niteliği kazanmıştır. Dede Korkut'ta Bayındır Han daha ziyade sembolik bir yöneticidir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, tarihin farklı dönemlerine ait olan destanların Dede Korkut Kitabı'nda tek

bir döneme indirgenmesi nedeniyle, birçok destana Bayındır Han tipinin sonradan dahil olmasıdır. Bu nedenle de birçok destanda Bayındır Han sembolik bir hükümdar profili çizmektedir. Çünkü ilgili destanın gerçek yöneticisi ve hükümdarı, farklı bir döneme ait olan o destanın kendi başkahramanıdır. Örneğin, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, aslında hükümdar Dirse Han'dır. Bu destan, baba Dirse Han ile oğul Boğaç Han arasındaki bir taht mücadelesini yansıtmaktadır. Bu destanda hükümdarın ve şehzadenin yanındaki yoldaşları, beyleri (kırk yiğitler) de baba-oğul arasında bir taht mücadelesi çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Dede Korkut Destanları'na dahil olduğunda, Korkut Ata'nın döneminde Bayındır Han hükümdar olduğu için, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda da Bayındır Han hükümdar haline gelmiş, böylece Dirse Han sıradan bir Oğuz beyi konumuna indirgenmiştir. Oysaki Dirse Han'ın ve Boğaç Han'ın adlarındaki *Han* unvanı, babadan oğula verilen *taht*, destandaki bu kişilerin aslında eski Türk hükümdarlarının destani yansımaları olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi bu unvanları (Han, Kağan vb.) sıradan kişiler veya beyler kullanamıyordu. Farklı döneme ait destanlar, Dede Korkut anlatılarının destanlaşması ve farklı Türk boylarının Oğuz adı altında etnikleşmesi sürecinde kaynaşırken, Bayındır Han da destanlara dahil olarak *sembolik hükümdar* niteliği kazanmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda Bayındır Han'ın tarihi ve sembolik kişiliği baskın olup efsanevi-mitolojik kökleri zayıftır. Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda ise Bayındır Han'ın tarihi kökleri ve yöneticilik niteliği kısmen belirgindir. Dede Korkut Kitabı'nda adı "*Oğuz Han'ın yulkıcısı*" ifadesinden başka bir yerde geçmeyen Oğuz Han'ın hükümdarlık hatıraları da kısmen Dede Korkut'ta Bayındır Han tipine yansımıştır. Bunun da etkisiyle Bayındır Han'ın efsanevi-mitolojik kökleri gerçekte daha belirgin olabilir. Gelecekte Bayındır Han'la ilgili yeni anlatıların keşfi, bu konuda faydalı olacaktır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve özellikle Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy gibi mitolojik kökleri baskın destanlarda Bayındır Han'ın görülmesi ve kısmen aktifleşmesi de Bayındır Han'ın efsanevi-mitolojik köklerinin bir yansıması olabilir. Bayındır Han'ın babasının adının Dede Korkut Kitabı'nda *Kam Gan* haline gelmiş olması, Kam/Şaman ve yönetici işlevlerinin birlikte yürütüldüğü bir eski evre işaret ediyor

olabilir. Bilindiği gibi eski Türklerde kimi zaman hükümdarlar da dini ritüellere katılıyor ve önderlik ediyordu.

Dede Korkut Kitabı'nda Bayındır Han'ın daha ziyade sembolik bir işlevi olmasına rağmen, Türkmen varyantında Bayındır Han'ın aktif bir rol üstlendiği, ordunun başında savaşlara da katıldığı görülmektedir (Eyüboğlu, 2019, s. 266). Örneğin, Gorkutın Gabrı Kazılgı-II Boyu'nda, Bayandır Han, Toğta Han'ın gizlice asker toplayarak Türkistan'a Oğuzların üzerine yürüyeceğini haber alması üzerine, İç Oğuzdan, Dış Oğuzdan, 24 Oğuz boyundan, 200 bin asker toplayarak savaşa hazırlanmış, bu savaşta ordusunu dörde bölmüş ve dördüncü kısım Toğta Han'ın askerinin karşısına çıkmıştır ki, buna Bayandır Han başlık etmiştir. Savaşta Toğta Han bozguna uğratılmış, Bayandır Han zaferle dönmüştür (Erdem, 2005, s. 179).

Türkmen varyantında (Erdem, 1998, s. 379), yani Akkoyunlu etkisinden uzak, Salur boylarının önemli bir yer tuttuğu Türkmenistan Türkmenleri arasında Bayındır Han'ın, tıpkı Dede Korkut Kitabı'nda olduğu gibi *Hanlar Hanı Bayındır Han* olarak geçiyor oluşu, Bayındır Han'ın hikâyelere Akkoyunlu etkisi ile sonradan girdiği tezini geçersiz kılmaktadır. Bayındır Han, tıpkı Salur Kazan gibi, Dede Korkut Hikâyeleri'nin ortaya çıktığı dönemden beri hikâyelerde mevcuttu. Dede Korkut'ta, Bayındır Han'ın çoğunlukla sadece hikâyelerin başında görülmesi ve olaylara karışmaması, kimi zaman Batı Türklerinin yönetim olarak Doğu Türklerine bağlı olmalarından ve hikâyelerin çoğunlukla Batı Göktürk-Türgiş ülkesinde geçmesinden kaynaklanmaktadır. 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan, temsili olarak hikâyelerde Bayındır Han olarak geçmekte ve olaylara hiç karışmamakta, sadece bazı hikâyelerde konuya dahil olmaktadır. Gerçekten de Bilge Kağan, gençlik yıllarında, 2. Gök-Türk Devleti'ne bağlı olan batıdaki Türk boylarının başında Tarduş Şadı olarak görev yapıyordu ve birçok kez batıya gelmişti. Dede Korkut Hikâyeleri, Batı Türkleri ile Doğu Türkleri'ni tek bir devlet olarak kabul ederek idealleştirmiş ve genelleştirmiştir. Bu nedenle, Göktürk ve Türgiş Devletleri, gerek geçmişten gelen aynı devlet geleneği, gerek İstemi Kağan-Mukan Kağan ve Kapgan Kağan dönemlerinde Batı Göktürklerin/Türgişlerin Doğu Göktürklerine bağlanmış olması, gerekse de Bilge Kağan ile Su-lu Kağan arasındaki yakın ailevi bağlar sebebiyle, Dede Korkut'ta, Bayındır Han ile Salur Kazan tek bir devlet

çatısı altında idealleştirilerek anlatılmıştır. Tıpkı Oğuznamelerdeki farklı Türk hanedanlarının aynı soydan geliyor gösterilmesi, farklı Türk devletlerinin aynı dönemde tek bir Türk devleti olarak ele alınması ve Dede Korkut'ta bütün Türk devletlerinin Oğuz Eli olarak genelleştirilmesi gibi (Eyüboğlu, 2019, ss. 273-274).

Bayındır Han'ın babasının adı Dede Korkut'ta *Kam Gan* olarak geçerken, Türkmen varyantında *Kağan* olarak geçmektedir. (Erdem, 1998, s. 265) Burada geçen *Kağan* adı, Bayındır Han'ı doğrudan Gök-Türk devrine götürmektedir. Çünkü *kağan* unvanı Gök-Türk Devleti hükümdarlarının bir unvanı olup, Gök-Türkler'den sonra batıdaki Türk boyları bu unvanı kullanmamışlar, onun yerine *yabgu*, *han*, *sultan* vb. unvanları kullanmışlardır.

2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734), Doğu Gök-Türklerinden olmakla birlikte, devletin batı kanadından, yani Batı Türklerinden sorumluydu ve Gök-Türk Devleti'nin batı kanadını oluşturan Tarduş Şad'ı olarak görev yaptığı dönemde, Batı Türkleri kendisine bağlıydı. Doğu Gök-Türklerinin batıya doğru düzenlediği birçok sefer sırasında Bilge Kağan, Batı Türklerinin bölgesine gelmiş, Batı Türkleri ile yakın ilişkiler kurmuş, kız kardeşini, kızını ve oğlunu Batı Türkleri (Türgişler) ile evlendirmiştir. Bilge Kağan döneminden, onun diktirdiği Eski Türk Yazıtları miras kalmıştır. Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtları bu dönemde dikilmiştir. Eski Türk dilinin en önemli eserleri arasında yer alan bu yazılı kaynaklar ile eski Türklerin sözlü kaynakları olan Dede Korkut Hikâyeleri ve Oğuznamelerin bu döneme dayanması oldukça anlamlıdır. Türk tarihinin büyük bilgisi *Korkut Ata* da bu dönemde yaşamış olup, Bilge Kağan ve Su-lu Kağan'ın çağdaşdır (Eyüboğlu, 2019, ss. 269-270).

Dede Korkut Kitabı'nda, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Dresden ve Vatikan nüshalarında şöyle demektedir:

(Dresden nüshası) “*Bayındır Hanun karşusunda oğlu Kara Budak yay tayanub turmuşıdı. Sag yanında Kazan oğlu Uruz turmuşıdı. Sol yanında Kazılık Koca oğlu Beg Yegenek turmuşıdı*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 68; Pehlivan, 2014, s. 207).

(Vatikan nüshası) “*Bayındır Hanun karşısında Kara Göne oğlu Kara Budak yayın tayanub durmuşıdı. Sag yanında Kazan oğlu Uruz Beg oturmuşıdı. Sol yanında Kazılık Koca oğlu Yegenek oturmuşıdı*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 215; Pehlivan, 2014, s. 207).

Gürol Pehlivan’a göre, Dresden nüshasında, Bayındır Han’ın karşısında duran kişi, kendi oğlu Kara Budak’tır. Vatikan nüshasında ise Kara Göne oğlu Kara Budak olarak geçmektedir. Bu durum araştırmacıları yanıltmış, yapılan yayınlarda Dresden nüshasındaki bu kısım, Vatikan nüshasındaki şekle göre değiştirilerek yayımlanmıştır. Tarihi kaynaklarda adı efsanevi bir şekilde geçen Bayındır Han’ın, oğulları olduğu belirtilmiştir. Akkoyunlu ve Osmanlı sülalelerini onun soyuna bağlayan kaynaklar bulunmaktadır. Vatikan nüshasının yazarı, bir yorum yaparak kendi nüshasına “*Kara Göne oğlu*” ifadesini eklemiş ve onu takip eden bazı günümüz araştırmacıları, Kara Budak’ı, Kazan’ın kardeşi Kara Göne’nin oğlu Kara Budak olarak düşünmüşlerdir (Pehlivan, 2014, ss. 207-209). Ancak ilgili kısmı değiştirmeden aslına uygun olarak veren, yani Kara Budak’ı Bayındır Han’ın oğlu olarak gösteren araştırmacılar da vardır: Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, birlikte yaptıkları yayında ilgili kısmı değiştirmeden verdikleri gibi, Sadettin Özçelik de ilgili kısmı değiştirmeden yayımlamıştır (Pehlivan, 2014, s. 209).

Gerçekte Bayındır Han’ın oğlu olan Kara Budak, çoğu araştırmacılarca Kara Göne’nin oğlu olarak kabul edilmiş, bu durum da Dede Korkut’ta Kara Budak’ın, Kara Göne’nin oğlu olduğu, amcası Salur Kazan’ın kızı ile evli olduğu gibi yanlış bir sonuca da yol açmıştır. Çünkü bilindiği gibi eski Türklerde yakın akraba evliliği söz konusu değildi, hatta yakın zamana kadar birçok Türk boyunda aynı durum geçerliydi (Eyüboğlu, 2019, s. 271).

Türkmen varyantında Bamsım Birek Boyu’nda ise şöyle demektedir:

“*Bayandır Ha:nın karşısına ovlı Garapudak ya:nına ti:renip ayak üstünde turadır. Ha:nın on tarafında Salır Ga:zanın ovlı Ora:z turadır, sol tarafında Gazılık Goca:nın ovlı Yegenek turadır*” (Erdem, 1998, s. 405).

Yani Türkmen varyantında, Bayındır Han’ın karşısında oğlu Kara Budak durmaktadır ki, tıpkı Dresden nüshasında olduğu gibi Kara Budak, Bayındır Han’ın oğlu olarak geçmektedir (Eyüboğlu, 2019, s. 271).

Gürol Pehlivan'a göre, eldeki verilere ve kanıtlara göre, Bayındır Han'ın Kara Budak adlı bir oğlu bulunmakta olup, Dede Korkut Kitabı yayımlarında bunun aynı şekilde verilmesi gerekmektedir. Eğer Bayındır Han bir oğul sahibi olmasaydı, o zaman Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, oğlu kızı olmayanlar için kullandığı, oğlu kızı olmayanın kara otağa kondurulması, altına kara keçe döşenmesi, önüne kara koyun yahnisinden getirilmesi gibi sert ifadeleri kullanabilir miydi? Bayındır Han'ın bir kızı da vardır ki, Salur Kazan'la evli olup adı Burla Hatun'dur (Pehlivan, 2014, ss. 209-210, 218).

Dede Korkut'ta, Kara Budak, Bayındır Han'ın oğludur. Bu ayrıntı bizim için oldukça önemlidir, çünkü Dede Korkut'un tarihini ortaya koyan önemli noktalardan biridir: Sonuç olarak, Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın damadı olan Kara Budak, Bayındır Han'ın oğludur. Salur Kazan ise Bayındır Han'ın damadıdır. Yani Bayındır Han'ın kızı (Burla Hatun) ile Salur Kazan evli olduğu gibi, Salur Kazan'ın kızı ile de Bayındır Han'ın oğlu (Kara Budak) evlenmiştir ki, bu durum Dede Korkut'taki Bayındır Han olarak tespit ettiğimiz (Eyüboğlu, 2019, s. 271) 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile, Ahmet Bican Ercilasun'un (Ercilasun, 2002, s. 33) Dede Korkut'taki Salur Kazan olarak tespit ettiği ve bizim de bu görüşe katıldığımız, Türgiş Devleti hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olduğu tespiti ile doğrulanmaktadır; çünkü tarihi kaynaklara göre, Bilge Kağan, kızını Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan ile evlendirmiş, aynı zamanda Bilge Kağan, kendi oğluna da Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın kızını almıştır (Eyüboğlu, 2019, s. 271).

Bir diğer anlatımla, kaynaklara göre Türgiş hükümdarı Sou-lou Kağan (Salman, 2002, ss. 412-420), Bilge Kağan'ın kızını almış ve Bilge Kağan'ın oğluna da kendi kızını vermiş, böylece Bilge Kağan ile akrabalık kurmuştu. Bu durum Eski Türk Yazıtları'nda geçmektedir: Bilge Kağan Yazıtı'nda, Bilge Kağan, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan için şöyle demektedir:

“Men (T)ürgiş kağanka kızım (ın ...) ertingü uluğ törün alı birtim. Tür(giş kağan) kızın ertingü uluğ törün oğluma alı birtim” (Ben Türgiş hakanına kızımı pek büyük (bir) törenle alıverdim. Türgiş hakanı(nın) kızını (da) pek büyük (bir) törenle oğluma alıverdim) (Bilge Kağan Yazıtı, K10-K11; Tekin, 1998, ss. 60-61).

Bilge Kağan Yazıtı'nda, Bilge Kağan ve Su-lu Kağan arasındaki bu akrabalık ilişkisi, Bilge Kağan'ın kızı ile Su-lu Kağan'ın evli olması ve Su-lu Kağan'ın kızı ile de Bilge Kağan'ın oğlunun evli olması; Dede Korkut'taki Bayındır Han ile Salur Kazan arasındaki ilişkinin birebir aynısıdır, Bayındır Han'ın kızı Burla Hatun ile Salur Kazan evlidir ve Salur Kazan'ın kızı ile de Bayındır Han'ın oğlu Kara Budak evlidir. Bu tarihi-destani ilişki, adeta Dede Korkut'taki Bayındır Han ile Salur Kazan'ın, Göktürk hükümdarı Bilge Kağan ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan olduklarını açık bir şekilde onaylamaktadır (Eyüboğlu, 2019, s. 272).

Bilindiği gibi Dede Korkut Kitabı'nın sonunda, Dede Korkut şöyle demektedir: *“Anlar dahı bu dünyaya geldi geçdi, / Kervan gibi kondı göçdi, / Anları dahı ecel aldı, yer gizledi / Fani dünya kime kaldı?”* (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 49). Yani destanları anlatan Dede Korkut, destandaki bu kahramanların ölüp gittiğinden bahsetmektedir. Dede Korkut, bu destanları ileriki yaşlarında anlatmıştır ki, o dönemde de artık kahramanlar ölmüşlerdi. Oğuzlar nasıl ki atalarına dair hatıraları kendi dönemleriyle, ifadeleriyle adlandırmışlar ve yaşatmışlarsa, atalarına kendi boylarının, kavimlerinin adını verip sonradan Oğuz Kağan olarak adlandırmışlarsa, diğer atalarını da kendi boylarının adlarıyla adlandırmışlar, Bilge Kağan'a da Bayındır boyunun adını uygun görmüş ve Bayındır Han adıyla hatıralarda yaşatmışlardır, üstelik babasını da Bayındır'dan olarak göstermişlerdir. Yani Bayındır Han adı, Bilge Kağan'a, tıpkı destanın sonunda Dede Korkut'un söylediği gibi, ölümünden sonra verilmiştir ve onun hatıralardaki destani adıdır. Elbette ki, bunun tarihi kökleri de olmalıdır ve Bilge Kağan'ın Bayındır boyuyla ilişkisini de yansıtır olsa gerektir. Buna göre, Bilge Kağan, ya Bayındır boyundan geliyordur, ya da Bayındır boyunun başına yönetici olarak atanmış, o boyun hatıralarında önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca Bilge Kağan'a Oğuznameler'de verilen Köl Erkin unvanı, Oğuzlar'ın Sir-Derya boylarında kurdukları Oğuz Yabgu Devleti döneminde de yaşatılmıştır. Nitekim bu devirde bu unvanın kullanılması da onun daha önce ortaya çıktığına bir işarettir, çünkü bu devirde yaygınlaşmıştır.

Bilge Kağan'ın Bayındır Han olarak Bayındır boyunun adıyla ilişkilendirilmesinin en önemli nedenlerinden biri bu boyla ilişkisi olsa gerektir. Şimdi Bilge Kağan ile Bayındır boyunun bu ilgisi dile getirilecektir:

Sercan M. Ahincanov'a göre, bugünkü Moğolistan bozkırlarında I. ve II. Türk Kağanlığı (Gök-Türk Devleti) adında güçlü devletler kuran *Türk (Gök-Türk)* halkı, esasen bilinmeyen Kıpçaklar ve eski Türklerin yönetici hanedanı boyuydu (Ahincanov, 2009, ss. 47-48). Klyashtorny'a göre; bu federasyon (Türkler-Kıpçaklar), 726'da dikilen *Tonyukuk Yazıtı*'nda *Türkler ve Sirler* adıyla geçmiştir. 735'de dikilen Bilge Kağan Yazıtı'nda *Altı Sir* kabilesi, Türklerden hemen sonra ama Oğuzlar'dan önce anılmıştır ki, Sirlerin kabileler arasında yüksek bir orun edindiğini göstermektedir. Türk Yazıtları'nda *Türkler ve Sirler* olarak geçen hâkim kabileler grubu, Uygurların Şine *Usu (Selenge Kayası) Yazıtı*'nda *Türkler ve Kıpçaklar* olarak geçmekte olup, Türk Yazıtı'ndaki *Sir* ile Uygur Yazıtı'ndaki *Kıpçak* etnonimi aynıdır. Yani *Sir*, *Kıpçak* demektir (Klyashtorny, 1986, s. 153'den aktaran Ahincanov, 2009, s. 49). Sercan M. Ahincanov'a göre, 8. yüzyıldan daha öncesinde Kıpçaklar, *Seyanto (Sir Tarduş)* adıyla anılmışlardır. 2. Gök-Türk Devleti'ni kuran Kutlug (İlteriş) Kağan'ın ilk otağı, Seyanto bakiyelerinin yaşadığı Karakum Çölü'nün güney kesimindeydi. Göçebe Türk ve Seyanto kabileleri, yazıtların deyimiyle *Türk-Sir budun*'un yeni etno-politik oluşumu da burada şekillenmişti (Ahincanov, 2009, ss. 49, 58-59). Klyashtorny'a göre, Türkler (Gök-Türkler) için *Sir*'ler sadık müttfiktiler; Türklerle birlikte isyan etmiş, İlteriş Kağan'ın ordusunun saflarını doldurmuşlardı (Klyashtorny, 1986, s. 159'dan aktaran Ahincanov, 2009, s. 59). Sercan M. Ahincanov'a göre, II. (Doğu) Gök-Türk Kağanlığı'nda yönetici kesim, Gök-Türkler ve Kıpçaklar idi. *Türk* etnik adı yüzyıllar boyunca muhafaza edilerek, birbirinin konuşma dilini anlayan belli halkların ortak adı olarak genelleşerek günümüze kadar gelirken, *Sir* adı ise yerini Kıpçak'a bırakmıştır (Ahincanov, 2009, ss. 59-81). II. (Doğu) Gök-Türk hükümdarı Kapgan Kağan (692-716)'ın oğlu *Küçük Kağan*'ın adı, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarıyla aynı sıralarda yazılmış olan İhe Huşota Yazıtı'nın bozulmuş konteksinden anlaşıldığı kadarıyla *Sirlerin irkini* idi (Klyashtorny, 1986, s. 155'ten aktaran Ahincanov, 2009, s. 82). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Doğu Göktürkleri Kıpçakların ataları, Batı Göktürkleri-Türgişler ise Oğuzların atalarıdır (Ercilasun, 2002, s. 33).

Büyük olasılıkla, Gök-Türk Devleti'nin kurucu hanedanı *Aşina*, *Sir*'lerle yakın ilişkilidi ki, bu nedenle tarihi kaynaklarda bu hanedandan gelen bazı kişilerin adında ve Eski Türk Yazıtları'nda, özellikle *Tonyukuk Yazıtı*'nda *Sir*

görülmektedir. *Oğuzname*'de İnal Sır Yavkuy Han'ın adında geçen *Sır*'da, bu *Sır*'in bulunduğu açıktır. Yani İnal Sır Yavkuy Han ve oğlu, tıpkı Köl Erkin (Bayındır Han) gibi Gök-Türk Devleti'nin kurucu hanedanındandır (Eyüboğlu, 2019, s. 136) Gök-Türk, dolayısıyla Doğu Gök-Türk Devleti'nin kurucuları *Sır*'ler, yani Kıpçaklar idi. Eski Türk Yazıtları'ndaki "*Türk Sır Bodun*" ifadesi, tıpkı günümüzdeki Azeri Türk'ü, Özbek Türk'ü, Kazak Türk'ü vb. ifadelerinde olduğu gibi kullanılmış olup, *Türk Sır*'i, yani *Türk Kıpçak*'ı demektir. İlk başta Azeri Türk'ü, Özbek Türk'ü, Kazak Türk'ü ifadelerindeki; Azeri, Özbek, Kazak ifadelerinde olduğu gibi boy adı, daha sonra da Türk'ü ifadesinde olduğu gibi kavim adı söylenmiştir. O dönemde *Türk* adı henüz bütün Türkleri kapsayan genel bir ad olmayıp, *Türk (Gök-Türk) Devleti*'ni kuran *Aşina* hanedanının boyunun adıydı. *Sır (Kıpçak)* ise bu boyun ait olduğu kavmin adıydı, yani bugünkü ifadeyle Eski Türk Yazıtları'ndaki *Türk Sır* ifadesiyle, *Kıpçakların Türk boyu* kastedilmiştir: *Türk Sır=Türk Kıpçak*.

Bilindiği gibi, 742 yılında II. Gök-Türk Devleti yıkıldıktan sonra, aynı bölgede 745 yılında Uygur Kağanlığı kurulmuştur. Dolayısıyla Doğu Gök-Türkleri'ne bağlı olan Türk boyları bu defa da bozkırlarda hâkim güç haline gelen Uygurlar'a tabi olmuşlardı.

Kumekov'a göre, 840 yılında Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra bünyesinde bulunan Eymür, Bayandur ve Tatar gibi bazı kabileler Kimek federasyonuna katılmışlar, böylece Gardizi'nin sözünü ettiği Kimak federasyonu oluşmuştu. *Kıpçaklar - Türk Halklarının Katalizör Boyu* adlı değerli bir eseri bulunan Sercan M. Ahincanov'da bu görüşü doğru bulmaktadır (Kumekov, 1972, s. 114'ten aktaran Ahincanov, 2009, s. 149). 10.-11. yüzyıllar arasında Kimek Federasyonu'nu oluşturan yedi boydan biri *Bayındır* idi (Divitçioğlu, 2015, s. 67). Kay ve Bayander kabilelerinin Sır-derya Oğuz federasyonuna katılmalarının 8.-9. yüzyıllarda Kimakların doğudan İrtiş havzasına gelerek etki alanlarını batıya doğru genişlettikleri dönemde olduğunun varsayılması gerektiği dile getirilmiştir (Kumekov, 1972, s. 46'dan aktaran Ahincanov, 2009, s. 154). Yani Bayındır boyu, Kıpçaklar'dan Oğuzlar'a katılmıştır.

Bayındır boyu Kıpçaklar ile ilgili bir Oğuz boyudur ve Oğuz-Kıpçak birlikteliğinin bir yansımasıdır. Böylece II. Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge

Kağan (716-734)'ın Oğuzlar arasında Bayındır Han olarak hatıralarda yer etmesinin nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü Bayındır boyu, Doğu Gök-Türkleri'nden ve Uygurlar'dan sonra, önce Kıpçaklar'a, sonra da Oğuzlar'a katılmış bir boy olarak, bir Oğuz-Kıpçak boyu olup, Oğuz-Kıpçak birlikteliğine de vurgu yapmaktadır.

Dede Korkut'ta bunu destekleyen bir unsur da Bayındır Han'ın kızı Burla Hatun'un adıdır. Faruk Sümer'e göre, Mısır'da Memlükler döneminde yazılmış Türk dili hakkındaki eserlerin bazılarında *burla*'nın "üzüm" anlamında olduğu söylenmektedir ki, bu sözcüğün *Kıpçak Türkçesi* olduğu anlaşılmaktadır. Ortada iki ihtimal vardır: ya Burla Hatun bir Kıpçak Beyinin kızıydı, ya da bu adı taşıyan bir Kıpçak prensesinin adını almıştır (Sümer, 1972, s. 398). Faruk Sümer'in bu tespitiyle birlikte, Burla Hatun'un Kıpçaklarla olan ilgisi de açıklık kazanmaktadır. Burla Hatun, Bayındır Han'ın kızıdır, adı Kıpçak Türkçesi'dir ve Bayındır Han'ın Kıpçak Türkleriyle olan bağının bir yansımasıdır.

Bayındır Han, "Bayındırlar'ın Hanı" demektir. *Bayındır Han*'ın adında bulunan *Bayındır*, Oğuz boylarından birinin adıdır. Bayındır boyu aynı zamanda Kıpçaklarla ilişkilidir. Kıpçaklar ise Doğu Gök-Türkleri'yle ilişkilidir. Bu bakımdan Dede Korkut'taki Bayındır Han, Doğu Gök-Türkleri'yle ilgilidir.

Bütün bu açıklamalarımızdan ve tespitlerimizden sonra, Dede Korkut'taki Bayındır Han ve II. Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) arasındaki tarihi-destani-efsanevi bağlar daha iyi anlaşılmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han, Oğuz Eli'nde sembolik bir hükümdar olarak, birçok tarihi-destani-efsanevi Türk hükümdarının hatıralarını da taşımakla birlikte, birçok tarihi tabakaya sahip olmakla birlikte, önemli bir tarihi tabakası Gök-Türkler dönemiyle ilgili olup, bu tabakadaki tarihi karşılığı II. Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734)'dır.

Bayındır Han'ın tarihi karşılığının Bilge Kağan olması oldukça doğaldır. Çünkü, zaten *Eski Türk Yazıtları*'nı bize miras bırakacak kadar ileri görüşlüdür. Türk dilinin en eski yazılı belgeleri arasında yer alan metinler de onun ürünü olup ondan bize miras kalmıştır. Çin kaynaklarında ve *Eski Türk Yazıtları*'nda Türkler hakkındaki en geniş bilgilerin bulunduğu dönem de Gök-Türk Devleti dönemidir. Bu bilgiler, bir taraftan Türk ve yabancı kaynaklar tarafından yazıya

geçirildiği gibi sözlü olarak da halk arasında yaşatılmış, böylece Oğuznamelere ve *Dede Korkut*'a yansımıştır (Eyüboğlu, 2019: 275)

Bu konudaki görüşlerimiz ve yaptığımız tespitler; tarihsel kaynaklara, bilimsel araştırmalara, tarihsel kaynakların ve bilimsel araştırmaların karşılaştırılmasına, modern tarih, edebiyat, kültür bilgileriyle yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu konuda ayrıntılarda birçok görüşler, tespitler ve kanıtlar ileri sürülmüştür. Ancak tekrara düşmemek ve makale sınırını aşmamak için burada bunlara yer verilmeyecektir. Konuyla ilgilenenler bu konudaki çeşitli çalışmalarımızı, özellikle *Korkut* eserimizdeki; *Dede Korkut Tarihi* (ss. 67-171), *Oğuznameler ve Kronoloji* (ss. 118-166), *Dede Korkut Kişileri* (ss. 172-489), *Bayındır Han* ss. 255-275), *Salur Kazan* (ss. 387-445), *Bamsı Beyrek* (ss. 187-229), *Korkut Ata* (ss. 490-785) bölümlerini ve bu konuyla ilgili çeşitli makalelerimizi inceleyebilirler.

4. Dede Korkut'ta Bayındır Han

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Bayındır Han, yılda bir kere ziyafet verip Oğuz beylerini misafir etmekte olup, yine bir toy düzenlemiş, bu toyda, oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı kara otağa kondurmalarını, altına kara keçe döşemelerini, önüne kara koyun yahnisinden getirmelerini söylemişti ki, bunu çocuğu olmayan Dirse Han'a uygulamışlardı; Dirse Han'ın oğlu olup da büyüdüğünde Bayındır Han'ın ordusuna katılmıştı; aynı hikâyede, Bayındır Han'ın bir boğası ve bir de erkek devesi vardı ki, yazın ve güzün birbirleriyle dövüşürlerdi. Bayındır Han'ın ak meydanında, üzerine doğru gelen boğayı öldüren Boğaç Han böylece ad almıştı; hikâyenin sonunda, Boğaç Han, kırk namertın elinden babası Dirse Han'ı kurtardığında, Bayındır Han ona beylik vermişti (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 35-49).

Dede Korkut'ta birçok hikâye Bayındır Han'ın verdiği toy/ziyafet ile başlamaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Bayındır Han, çadırı ve verdiği ziyafet şöyle anlatılır:

“Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır yerinden turmuşıdı. Şami günlüğü yer yüzine dikdürmüşıdı. Ala sayvanı gök yüzine eşenmişıdı. Bin yerde ipek halıçesi döşenmişıdı. Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy ediüb Oguz beglerin konuklarıdı. Gene toy ediüb atdan aygır, deveden bugra, koyundan koc kır-

durmuşıdı. Bir yere ag otag, bir yere kızıl otag bir yere kara otag kurdurmuşıdı” (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 35).

Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’da, Salur Kazan’ın, Bayındır Han’ın güveyisi olduğundan bahsedilmiştir (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 50).

Kam Böri’nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nda, Bayındır Han’ın verdiği sohbetten bahsedilmiştir. Burada Bay Böri Bey’in bir oğul ve Bay Bican Bey’in bir kız çocuğu sahibi olması için Oğuz beyleri dua etmişti; Beyrek tutsak düş-tükten on altı yıl sonra, Banu Çiçek’in ağabeyi Deli Karçar, Bayındır Han’ın divanına gelmiş, Beyrek’in ölü veya diri haberini getiren yiğide ödül vereceğini bildirmiş, Yalancıoğlu Yaltacuk, Beyreğin gömleğini kana bulayarak Bayındır Han’ın önüne getirmiş, Bayındır Han da bunu tanınması için Beyrek’in adak-lısı Banu Çiçek’e götürmelerini söylemişti; Bayburt Hisarı’nın önünde yapılan savaşı kazanan Oğuz beyleri, Bayındır Han’a hisse çıkarmışlardı: Kırk yiğ-i-din birkaçına Han Kazan, birkaçına Bayındır Han kızlar vermişlerdi (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 68-95).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy’da, Gaflet Koca oğlu Şer Şemseddin’in tanıtımında Bayındır Han’ın düşmanını bastırdığı söylenmiş-tir (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 112).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu’nda, Bayındır Han’ın verdiği toydan bahsedilmiştir. Bayındır Han’ın veziri Kazılık Koca, Bayındır Han’dan akın dilemiş, daha sonra Karadeniz kenarındaki Düzmürd Kalesi’nde tutsak düş-müştü. Yıllar sonra Kazılık Koca’nın oğlu Yigenek büyüdüğünde, babasını kur-tarmak için Bayındır Han’dan izin istemiş, Bayındır Han da yirmi dört sancak beyini Yigenek’e arkadaşlığa vermişti; yapılan savaş sonunda Yigenek, babası Kazılık Koca’yı kurtarmış, Bayındır Han’a hisse çıkarmışlardı (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 139-145).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu’nda, Yigenek, Bayındır Han’a şöyle demektedir:

“Alan sabah sapa yerde dikilende ag ban evli,

Atlasıla yapılanda gök sayvanlı,

*Tavla tavla çekilende şehbaz atlı,
 Çağıruban dad verende yol çavuşlu,
 Yağ tökilende bol ni'metlü,
 Kalmış yigit arhası,
 Beze miskin umudı,
 Türkistanun direği,
 Tülü kuşun yavrısı,
 Amıt suyunun arslanı,
 Karacugun kaplanı,*

Devletlü han, meded!" (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 140).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Bayındır Han, beylerle gezintiye çıkmışlardı. Bu sırada Konur Koca Sarı Çoban ile peri kızının çocuğu olan Tepegöz'ü bulmuşlar, Aruz, bu çocuğu oğlu Basat ile büyötmek için Bayındır Han'dan izin istemiş, Bayındır Han da ona vermişti; hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Basat, savaşıacağı Tepegöz'e kendisini tanıtırken "Kaba 'alem götüren hanumuz Bayındır Han" demiştir (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 146-147, 153).

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, Bayındır Han, bir toy düzenlemiş, Dokuz Tümen Gürcistan'ın haracının az olduğundan üzüntü duymuş, Dede Korkut'un önerisiyle bu haracı Oğuz iline karakolluk görevi için Begil'e vermişti. Begil, yılda bir kere Bayındır Han'ın divanına gelirdi. Yine Bayındır Han, adam göndererek acele Begil'i çağırmış, gelen Begil'i üç gün misafir etmiş, ona armağanlar vermiş, Begil'i av etiyle misafir etmek istemişti. Kazan Bey ile Begil arasındaki bir tartışma sonrası Begil, Bayındır Han'ın bahşişini önüne dökmüş, hana küsmüş, divandan çıkmış, Oğuz'a isyan etmişti. Hanımının önerisiyle ava çıkan Begil, avda ayağını kırınca, düşman casusu bunu casuslamış, Begil de casus sayesinde bunu öğrenmiş, oğlunu çağırarak Bayındır Han'ın divanına göndermiş, Kazan'dan yardım istemişti. Ancak Begil'in oğlu Emren, Begil'in savaşı giysisini giyerek, kendisi düşman ile savaşmıştı; hikâyenin sonunda yapılan savaşı kazanan Oğuzlar, ak alınlı Bayındır Han'a hisse çıkarmışlar, Begil,

oğlu Emren ile birlikte Bayındır Han'ın divanına varmış, elini öpmüş, Bayındır Han da Emren'e Kazan oğlu Uruz'un yanında yer göstermişti (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 156-166).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Uşun Koca oğlu Egrek'in Bayındır Han'ın sohbetine istediği zaman geldiğinden bahsedilmiştir; ağabeyi Egrek'i kurtarmaya giden Segrek, kendisini tanıtırken “*Kaba ‘alem götüren hanumuz Bayındır Han*” demiştir (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 167, 174).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Tomanın Kalesi'nde bir kuyuda tutsak olan Kazan'ın oğlu Uruz, babasının Bayındır Han olduğunu sanıyordu. Ancak bir gün divana gelirken yolda bir adam ona, Bayındır Han'ın, onun anasının babası olduğunu, babasının ise Tomanın Kalesi'nde tutsak olan Han Kazan olduğunu söylemiştir (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 182-183).

Türkmen Sahra el yazmasında bir soylamada (Soylama-8) Bayındır Han hakkında şöyle demektedir:

“O kalenin üstüne varan nasıl olmalı?

Güneşli yerden bakılınca al otağlı,

Al otağı düzlükten düzlüğe kurulduğunda divanlı,

Atlastan yapıldığında geniş gölgelikli,

Geniş geniş çekildiğinde bol saçaklı;

Yeri gelip konuştuğunda sözü etkili,

Hadi demeden baş getiren yüz celladlı,

Hırçın atları sakinleştiren imrahorlu,

Çalkanınca yağı dökülen şöleni bol nimetli,

Kadir Tanrı'nın gölgesi,

Seksen bin İç Oğuz, doksan bin Dış Oğuz'un padişahı,

Padişah Bayındır gibi kutlu olmalı” (Ekici, 2019, ss. 174-175).

Walter Ruben'e göre, Salur Kazan'ın, daima arka planda kalan Bayın-

dur Han'ın buyruğunda Oğuzlar'ın Alplar-başı olması, birçok masallarda ve destanlarda raslanan bir toplum özelliğidir. Kahramanlar, hükümdarlar değil, onun buyruğunda bulunan savaş kahramanları, başbuğlardır: Rüstem, Herakles, Hektor, Aşil, Iwein vb. bir hükümdarın hizmetinde kahramanlıklar göstermiştir. Eski Türk Hakanlığının ikili bir hükümdarlık olduğu da düşünülmelidir. Hükümdar, birliğin ve adaletin sembolüydü. Halkına hiç görünmeden yaşıyor, iş görüyor, yalnız manevi hususları idare ediyordu, fakat onun yanında aktif bir hükümdar naibi bulunuyordu (Gökyay, 1973, s. CLXXII). Birçok eski Türk devletinde, Gök-Türk, Hazar, Oğuz, hatta Selçukluların kuruluş dönemlerinde bile bu ikili hükümdarlık sistemi mevcuttu. Göktürk-Türgiş dönemine ait olduğunu belirttiğimiz Dede Korkut'ta, Bayındır Han-Salur Kazan'ın birlikte görülmesi de bunun bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2019, s. 263).

Korkutbiliminin öncü isimlerinden biri olan ve bu konuda değerli eserlere imza atmış olan Orhan Şaik Gökyay'a göre, Bayındır Han, İç Oğuz ve Dış Oğuz diye gösterilen iki büyük Oğuz topluluğunun meydana getirdiği birliğin başı, *Hanlar Hanı* unvanını taşıyan destani Oğuz Hanıdır. Oğuz geleneği, onun adını bir boya vermiştir, onu bir soy-başı, bir ata olarak kabul eder. Oğuzların yirmi dört boyundan biri olan Bayındurlular, Oğuz'un oğullarından Gök Han'ın büyük oğlu Bayındur'dan türemiş sayılır. Bayındır Han'ın adı, Yazıcıoğlu Oğuznamesi'nde, "*Bayındur Han şeylanlı Oğuz*", "*Bayındur Han devletlü*" ve "*Bayındur Han devletlü yedi devletün versün*" şeklinde geçer. Bu ifadelerden Bayındır Han'ın devleti ve mutluluğu temsil ettiği anlaşılır. Dede Korkut Kitabı'nda ise Bayındır Han'ın unvanları ve sıfatları *Hanlar Hanı Han Bayındır, Boz-atlu Kam Gan oğlu Han Bayındur* ve *Ağ alınlu Bayındur Han* ve *Kaba alem götüren Hanı* olarak geçer. Bir yerde de adı *Padişahlar Padişahı* olarak geçmektedir. Yalnız bir yerde, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek'in Bayındur Han'a hitap ederken kullandığı sıfatlar Salur Kazan için kullanılan sıfatları hatırlatmaktadır. Bayındır Han'ın buyruğunda yirmi dört sancak beyi vardır. İç-Oğuz ve Dış-Oğuz beylerine o hükmeder. Oğuzların yaptığı akınların sonunda, kuşun ala-kanını, kumaşın arusunu, kızın gökçeğini, dokuzlama çarğâh çukayı ona pençik çıkarırlar. Ağ meydana kurulmuş bir ağ ban evde oturur. On iki hikâyenin altısı, onun meclisini anlatan bir sahne ile başlar. Başka hikâyelerde de onun adı bir şekilde geçer. Hikâyeleri birleştiren unsurlardan biri de

odur, çünkü on hikâyede adının geçiyor oluşu, bu hikâyelerin bir bütün olarak algılanmasında etkilidir. Bayındır Han'ın hikâyelerde, eski destan geleneğine dayanan bir desteği yoktur. Dede Korkut Kitabı'nda direk olarak onunla ilgili işlenmiş bir konu, hikâye olmadığı gibi, ayrıca özel bir adı da belirtilmemiştir. Hikâyelerde en başta adı geçmesine rağmen, fiili olarak ikinci planda bir hükümdar gibidir, çünkü onun yerine olaylar, Oğuz alplarının başbuğu sıfatıyla Bayındır Han'ın beylerbeyi ve güveyisi (damadı) olan Salur boyundan Kazan Alp (Salur Kazan) almıştır. Burada göz önünde bulundurulması gereken bir husus, Eski Türk hükümdarlığının bir nevi çift hükümdarlık oluşudur (Gökyay, 1973, ss. 320, CXLVII-CXLVIII).

Korkutbiliminin önde gelen kişilerinden biri olan ve değerli eserleri bulunan Muharrem Ergin'e göre, Dede Korkut'ta, bütün beylerin kendisine tabi oldukları han; genel olarak hanlar hanı diye gösterilen, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda padişah olarak nitelendirilen, Kam Gan oğlu Bayındır Han'dır. Bütünüyle Oğuz ülkesinin hükümdarı olan Bayındır Han, genel olarak arka planda olup, hikâyelerin hiçbirinde kahraman olarak görünmez. Bayındır Han'ın hikâyelerdeki rolü; beylere akın izni vermek, gerektiği zaman beyleri büyük divanına toplamak ve yılda bir defa büyük bir ziyafet vermektir. Beyler, akınların sonunda ganimetlerin en değerlisini ona ayırırlar, o da ziyafetlerinde, gelen haraç malından beylere armağanlar verir, kahramanlık yapan bey çocuklarına giyecekler bağışlar. Boğaç ve Tepegöz boylarında ise sahnede biraz görünse de rolü seyirci olmaktan öteye gitmez. Ayrıca, hikâyelerdeki yeri kahramanların kendisine manevi destek olarak bakmalarından ibarettir (Ergin, 1989, s. 23).

Türk tarihçiliği ve Dede Korkut konusunda önde gelen kişilerden biri olan Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut'ta, Bayındır Han, Oğuz Eli'nin hükümdarıydı. Babasının adı Kamgan'dır. Beğlerbeği Salur Kazan onun güveyisi, yani damatıdır. Şahsiyeti, Beğlerbeği Kazan Beğ'inki ile karıştırılmaktadır. Ak Koyunlular, kendilerini Bayındır Han'ın torunları sayıyordu. Hükümdarın boy adını taşıması, Bayındır Han'ın hikâyelere Ak Koyunlu hanedanına yaranmak amacıyla sonradan sokulduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Sümer, 1972, ss. 397-398).

Dede Korkut'la ilgili değerli çalışmaları bulunan Kamal Abdulla'ya göre, Bayındır Han, Oğuzların dünyevi önderi, Dede Korkut ise manevi önderidir; ikisi de birbirini temsil etmektedir; bir simanın iki ayrı görüntüsüdürler (Abdulla, 2015, ss. 174-175).

Dede Korkut hakkında değerli çalışmaları bulunan Ülkü Eliuz'a göre, Dede Korkut'ta Bayındır Han, Oğuz ilindeki sosyal yapının mimarı ve Oğuz ilinin mükemmel temsilcisi, toplumun ideal insan tipinin temsilcisi olarak güç ve kudretin temsilcisidir, verdiği şölenler ile sosyal birliği korumak ve sosyal düzeni sağlamak ister. Bu yıllık şölenler, Oğuz beylerinin hanlarına olan borçluluklarını ve törenin kurallarını hatırlatma gibi sosyal, toplumsal ve evrensel mesajlar ile yüklüdür. Birlik ve beraberliğin simgesi olan bu şölenler ile Oğuz toplumunun varlığı ve gücü ispat edilmiş, dosta-düşmana gösterilmiş olur. Bayındır Han, yönetici/kağan konumundaki insan olarak, hak ve adalet anlayışı sağlam, ahlaki yönden güçlü, cesur, kararlı, birleştirici, istikrarlı olup idari mekanizmayı ve devlet gücünü temsil etmekte, hükmetmekte, töre ve kanunları uygulamaktadır. Bayındır Han, otoritenin, siyasi ve askeri birliğin, sosyal organizasyonun odak noktasıdır. Onun çadırı, bu merkezi otoritenin mekânı olup, bu çadırda beylerin oturma düzeni, Oğuz toplumunun yapısını yansıtmakta, Oğuz beyleri, sosyal konumlarına, sosyal ilişkilerine ve savaşta kahramanlıklarına göre belli bir sıra içerisinde bu çadırda oturabilmekte, kahramanlıkları, misafirperverlikleri, cömertlikleri ile elde ettikleri değer sayesinde bu toplantılarda değerlerine göre karşılanmakta ve ağırlanmaktadır (Eliuz, 2001, s. 79).

Şerif Aktaş'a göre, Bayındır Han'ın zengin çadırının tasvirinde, aynı zamanda bolluğun, güvenin, huzurun, şaşaanın ifadesi de gizlidir (Aktaş, 2000, s. 34). Himmet Uç'a göre, Bayındır Han, hikâyelerin en başında görülür, hikâyelerde vaka örgüsünde itici bir fonksiyona veya vakayı başlatma işlevine sahiptir (Uç, 2003, ss. 49-50).

Bahadır Bumin Özarslan'a göre, Dede Korkut'ta *Hanlar Hanı Han Bayındır*, Oğuz boylarının tamamının liderliğini üstlenmekte ve hiyerarşik ilişkide en üstte yer almaktadır. Oğuz Beyleri, Bayındır Han'ın iktidarını kabul etmiştir. Bayındır Han, bütün Oğuz beylerini her yıl bir araya toplayarak toy düzenler, Oğuz beylerinin sefere çıkmasına izin verir, divanı toplar. Bayındır Han, sahip

olduğu iktidarı kullanırken yürütmeye ilişkin hususlarda görevlendirme yapabilmektedir, kendisine ait bir veziri (Kazılık Koca) ve divanı ile bir beylerbeyi (Salur Kazan) de bulunmaktadır. Bütün bu hususlar, Bayındır Han'ın yürütme gücünün olduğunu ve egemenlik yetkisini fiilen kullandığını göstermektedir. Bayındır Han'ın sahip olduğu egemenlik yetkisi, iç ve dış egemenliğin unsurlarını taşımaktadır. Bayındır Han, hikâyelerde çok sık geçmese de ve kimi zaman sadece hikâyelerin başında görülse de Oğuz ülkesinde emir, kumanda ve ceza uygulama yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Oğuzlar, *Oğuz Tôresi* olarak adlandırılan bir hukuk sistemine de sahiptir, Bayındır Han, hiyerarşik bir düzen içerisinde töreyi uygulayan ve bunun sorumluluğunu üzerinde taşıyan bir kişidir. Bayındır Han, Oğuz Eli'nin güvenlik ve asayiş konusunda da ön plandadır, sefere çıkma izni ve savaş ilanı dışında ayrıca Oğuz ülkesinin başbuğudur. Oğuz ülkesinin toprak bütünlüğünün korunması ve Oğuzların can güvenliğinin sağlanmasına yönelik tedbirler Bayındır Han eliyle hayata geçirilmektedir. Bayındır Han, gelir temini ve vergilendirme konusunda da görülür, yapılan yağmalardan Bayındır Han'a pay ayrılır, düşmanlardan elde edilen değerli eşyalar Bayındır Han'a gönderilir, ganimetin beşte biri Bayındır Han'a ayrılır, ayrıca, Bayındır Han, dış ülkelerden gelen haraç konusuyla da ilgilenir (Özarlan, 2012, ss. 103-108). Bütün bu hususlardan anlaşılacağı üzere, Dede Korkut'ta *Oğuz Eli* olarak adlandırılan, en üstte bir hükümdarın olduğu, hükümdara bağlı bir vezirin, divanın, beylerbeyinin ve beylerin olduğu, her şeyin belli bir kurala ve düzene göre işlediği bir devletin varlığı söz konusudur ki, bu devlet, tarihin derinliklerinden gelen, köklü, binlerce yıllık Türk devlet geleneğinin destanlardaki yansımasıdır. Bayındır Han, bu idealleştirilmiş Oğuz devletinin başındaki kişidir (Eyüboğlu, 2019, s. 266).

Dede Korkut'la ilgili değerli araştırmaları bulunan Gürol Pehlivan'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki eksilteli yapılar da dikkate alındığında, Bayındır Han'ın meclisinde oturma düzeni şöyledir: Bayındır Han ortada oturmaktadır; Salur Kazan, hikâyelerdeki beylerbeyi statüsüne uygun bir şekilde, Bayındır Han'ın sağında oturmaktadır; Kazılık Koca, vezir konumuyla Bayındır Han'ın solunda oturmaktadır; Bayındır Han'ın oğlu, şehzade Kara Budak, Bayındır Han'ın karşısında oturmaktadır; Salur Kazan'ın oğlu, gelecekteki hanın beylerbeyi olacak Uruz, Kara Budak'ın sağında oturmaktadır; Kazılık Koca'nın oğlu,

gelecekteki hanın veziri olacak Yegenek, Kara Budak'ın solunda oturmaktadır. Böylece, Dede Korkut'taki oturma düzeni çerçevesinde, oğullar da babalarının protokoldeki düzenine uygun biçimde sıralanmışlardır ki, mecliste, şimdiki iktidar ile gelecekteki iktidar bir arada temsil ediliyordu (Pehlivan, 2014, s. 214).

Müzeyyen Altunbay'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda dört boyda Bayındır Han'ın düzenlediği toylar görülmektedir. Bu boylar; Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu'dur. Bayındır Han, Oğuzlar içinde güçlü, sözü dinlenir, saygın bir han olup, bu nedenle sık sık toy düzenlediği ve Oğuz'un ileri gelenlerini bu toylara davet ettiği görülmektedir. Oğuz beyleri içinde en fazla toy düzenleyip misafir ağırlayan kişi olarak Bayındır Han, aynı zamanda hem yiğitliğiyle hem de cömertliğiyle de ön plana çıkmaktadır ki, her yıl toy düzenlemekte, gelen misafirlerini hediyelerle donatmaktadır (Altunbay, 2016, ss. 364-367).

Aysun Dursun-Damla Torun'a göre, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, Gürcistan'dan gelen haracın diğer yıllarinkine göre daha az olduğunu gören ve haracı beyleri arasında adil bir şekilde nasıl paylaşılacağını düşünen Hanlar Hanı Bayındır Han, üzülmüştür ki, Bayındır Han'ın bu tavrı ve tasviri, onun adaletli bir hükümdar olduğunun göstergesidir. Hikâyenin sonunda, beyler de kendilerine adaletli davranan Bayındır Han'a elde ettikleri ganimetten pay verirler. Begil'in oğlu Emren'e söylediklerinden; Bayındır Han'ın beyler arasında bir denge unsuru olduğu; himaye edici gücünden beyler tarafından şüphe duyulmadığı; beylerin gözünde Han'ın gücü, büyüklüğü ve güvenilirliği; kendisine zor günde güvenilebileceği ve iyi günde de beylerin en büyük dayanağı olduğu görülmektedir (Dursun ve Torun, 2017, s. 258).

Kamran Aliyev'e göre, Dede Korkut Kitabı'nda, bütün boylarda yerinde görünen, Oğuz beylerini etrafına toplayan ve onlarla kendi ikametgahında danışmanlık konuşmaları yapan Bayındır Han, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da gezintiye çıkmıştır. Bu boy, onun destan poetikası açısından harekete geçtiği tek boydur (Aliyev, 2018, s. 127).

Dede Korkut Kitabı'nda Bayındır Han'ın tarihi ve sembolik kişiliği bas-kın, efsanevi-mitolojik kökleri zayıftır. Ancak bunda destanda fazla bir işlevi

olmamasının da payı büyüktür. Dede Korkut Kitabı'nda, Oğuzlar'daki bir iç mücadele ve ayaklanmanın bir yansıması olan Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda Bayındır Han'ın tarihi kökleri, yöneticilik niteliği kısmen belirgindir. Dede Korkut Kitabı'nda diğer destanlarda ise Bayındır Han'ın işlevi daha ziyade sembolik yöneticiliktir. Hatta çoğu destana da Bayındır Han tipinin dahil olması sonraki dönemlerde olmuştur. Oğuz Kağan'ın hükümdarlık hatıraları da kısmen Dede Korkut'ta Bayındır Han tipine yansımıştır. Bunun da etkisiyle Bayındır Han'ın efsanevi-mitolojik kökleri gerçekte daha belirgin olabilir. Gelecekte Bayındır Han'la ilgili yeni anlatıların keşfi, bu konuda daha açık sonuçlar ortaya konmasında faydalı olacaktır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve özellikle Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy gibi mitolojik kökleri baskın destanlarda Bayındır Han'ın görülmesi ve kısmen aktifleşmesi de Bayındır Han'ın efsanevi-mitolojik köklerinin bir yansıması olabilir.

Bayındır Han, tarihin farklı dönemlerine ait olan Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok destana sembolik hükümdar olarak sonradan dahil olmuştur. Dede Korkut Destanları'nın bazılarının başında görülen çadır sahnesinde Bayındır Han'ın ve Salur Kazan'ın çadırları ve bu çadırda verilen ziyafetler resmedilmiştir. Destanların girişindeki bu çadır sahnesi tasvirlerinin birbirine oldukça benzer olması nedeniyle, bazı destanlardaki tasvirlerin karışmış olması, gerçekte olayların Salur Kazan'ın çadırında geçmesi ve sonradan Bayındır Han'ın çadırı şekline dönüşmüş olması olasıdır.

Dede Korkut'taki bazı destanlarda, örneğin, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, Bayındır Han ile Salur Kazan'ın şahsiyetlerinin karıştırıldığı, bazen birbirlerinin yerine geçtikleri görülmektedir. Dede Korkut'ta Bayındır Han ile Salur Kazan tiplerinin şahsiyetlerinin karıştırılması, destanın eksik taraflarından biridir. Bu durum Bayındır Han ve Salur Kazan'ın, gerçekte tarihin farklı dönemlerine ait olan destanların dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım sırasında tek bir zamana indirgenmesi ve kaynaşması sürecinde, bu destanlara hükümdar ve beylerbeyi olarak sonradan dahil olmaları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Örneğin, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, gerçekte hükümdar Dirse Han ile veliaht tegin oğlu Boğaç Han arasındaki bir taht mücadelesi görülmektedir. Bayındır Han, tarihin farklı bir dönemine ait olan bu destana sonradan sembolik

bir hükümdar olarak dahil olmuş, böylece Dirse Han da sıradan bir Oğuz beyi konumuna düşmüştür.

5. Destanlarda/Sözlü Kültürde Bayındır Han

Günümüzde, Kars ile Revan çevrelerinde, Türklerle Ermeniler arasında; birisinin devlet kapısında işi görülmeyip de daha büyük bir makama başvurması bildirilince, “Bayındır yolu verdi” veya “Bayındır yolunu gösterdi” denilmektedir. Çok canlı olarak yaşayan ve yaygın olan bu tabir, mecazi olarak, devlet kapısında görülmeyen bir işin daha büyük bir makama havalesi ile çıkmaza girildiğini anlatmak için kullanılmaktadır. Bu tabir, Bayındır Han adının hala yaşamakta olan hatırasını da saklamaktadır (Kırzioğlu, 1952, s. 78 vd.’dan aktaran Gökyay, 1973, s. CXLIX).

Melek Erdem’e göre, Dede Korkut Kitabı’nda olduğu gibi, Türkmen varyantında da Oğuz illerinin hepsine Bayındır Han hanlık etmektedir; hanlar hanıdır; Oğuz beyleri ona tabidir. Türkmen varyantındaki Bayındır Han, Dede Korkut Kitabı’ndaki Bayındır Han’dır. Türkmen varyantında, Oğuzların Melallaşmakı Boyu’nda, Türkistan’da oturan Oğuzların kavim kavim, tayfa tayfa, tire tire, uruğ uruğ yaşadıkları ve onların hepsine Bayındır Han’ın hanlık ettiği anlatılmıştır. Bayındır Han, meclis kurar, onun meclisine Oğuzların yaşadığı her coğrafyadan, İç Oğuz’dan, Dış Oğuz’dan adamlar gelir (Erdem, 1998, ss. 175, 261).

SONUÇ

Bayındır/Bayandır/Bayandar adının kökünde bulunan *Bayan* sözcüğünün özellikle Gök-Türk Devleti döneminde yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bayındır Han Gök-Türk dönemiyle ilgilidir. *Bayındır Han*, “*Bayındırlar’ın Hanı*” demektir. *Bayındır Han*’ın adında bulunan *Bayındır*, Oğuz boylarından birinin adıdır. Bayındır boyu ayn zamanda Kıpçaklar’la ilişkilidir. Kıpçaklar ise Doğu Gök-Türkleri’yle ilişkilidir. Bu bakımdan Dede Korkut’taki Bayındır Han, Doğu Gök-Türkleri’yle ilgilidir.

Dede Korkut Kitabı’nda çoğunlukla Bayındır Han’ın tarihi ve sembolik kişiliği baskın olup, efsanevi-mitolojik kökleri zayıftır. Bazı destanlarda Bayındır Han’ın tarihi kökleri ve yöneticilik niteliği kısmen belirgindir. Ancak mitolo-

jik kökleri baskın bazı destanlarda Bayındır Han'ın görülmesi ve kısmen aktifleşmesi, Bayındır Han'ın efsanevi-mitolojik köklerinin bir yansıması olabilir.

Dede Korkut'ta Bayındır Han'ın, Oğuz Eli'nde sembolik bir hükümdar olarak, birçok tarihi-destani-efsanevi Türk hükümdarının hatıralarını da taşıdığı, birçok tarihi tabakaya sahip olduğu, önemli bir tarihi tabakasının Gök-Türk dönemiyle ilgili olduğu görülmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Bayındır Han'ın işlevi daha ziyade sembolik yöneticiliktir. Bazı destanlara Bayındır Han tipinin dahil olması sonraki dönemlerde olmuştur. Dede Korkut Kitabı'nda adı "*Oğuz Han'ın yilkıcısı*" ifadesinden başka bir yerde geçmeyen Oğuz Han'ın hükümdarlık hatıraları da kısmen Dede Korkut'ta Bayındır Han tipine yansımıştır.

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakası 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgilidir.

Akkoyunlu etkisinden uzak, Salur boylarının önemli bir yer tuttuğu Türkmenistan varyantında Bayındır Han'ın aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu durum Bayındır Han'ın tıpkı Salur Kazan gibi, Dede Korkut'ta eskiden beri mevcut olduğunu göstermektedir. Dede Korkut'taki bazı destanlarda Bayındır Han ile Salur Kazan'ın şahsiyetlerinin karıştırıldığı da görülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duyamaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ahincanov, S. M. (2009). *Kıpçaklar - Türk Halklarının Katalizör Boyu*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Aktaş, Ş. (2000). Dede Korkut Hikâyelerinin Edebî Değeri ve Çağdaş Yorumu Üzerine, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 31-34.

Aliyev, K. (2018). *Açık Kitap: Dede Korkut*. Akt. Rabia Işık. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Altunbay, M. (2016). Temel Bir Değer Olarak Dede Korkut'ta Misafirperverlik ve İzzeti İkrâm, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 56, s. 359-371.

Bakır, A. (2008). Tevârih-i Âl-i Selçuk Oğuz-nâme'si, *Turkish Studies*, Volume 3/7 (Fall 2008), s. 163-199.

Boratav, P. N. (1958). Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, S. 48, s. 31-62.

Budagov, B. E. (1994). *Türk Uluslarının Yer Yaddaşı*. Bakü: Elm.

Divitçioğlu, S. (2015). *Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dursun, A. ve Torun, D. (2017). Begil Oğlu Emren Anlatısında “Kahramanın Sonsuz Yolculuğu”, *Söylem Filoloji Dergisi*, 2 (2), s. 250-266.

Duyamaz, A. (1996). Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpı: Salur Kazan, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.

Duyamaz, A. (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ebülğazi B. H. (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası*,

Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Eliuz, Ü. (2001). Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi, *Bilig*, S. 18 (Yaz 2001), s. 63-86.

Ercilasun, A. B. (1994). Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler, *I. Sovyet-Türk Kollokyumu*, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.

Ercilasun, A. B. (2000). Dede Korkut'taki Olayların Zamanı, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

Ercilasun, A. B. (2002). Salur Kazan Kimdir?, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

Ercilasun, A. B. (2004). Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralanması, *II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998)*; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belle-ten*, 1998/I, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 61-69.

Ercilasun, A. B. (2004b). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erdem, M. (2005). Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.

Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Ergin, M. (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Gumilev, L. N. (2002). *Hunlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Gültepe, N. (2013). *Türk Mitolojisi - Yeni Araştırmalar Işığında*. İstanbul: Resse Yayınları.

İbrayev, Ş. (2000). Ebedî Miras, akt. Nurettin Aksu, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 15-43.

Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.

Kırzioğlu, M. F. (1963). <<Dede-Korkut Oğuznâmeleri>> Arsaklıklar Devleti Oğuzları'nın Destanlarıdır, *Türk Dili*, S. 139, s. 363-369.

Kocasavaş, Y. (2014). Korkut Ata'yla İlgili Bazı Kayıtların Düşündürdükleri. *İlmi Araştırmalar*, S. 0 (8): s. 139-144.

Konıratbayev, A. (2000). Korkut Ata Hakkında, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ögel, B. (1971b). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 2. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Özarlan, B. B. (2012). Dede Korkut Hikâyelerinde Egemenlik Kavramına Ait Unsurlar, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 35, s. 101-109.

Pehlivan, G. (2014). Dede Korkut Kitabı'nda Oturma Düzeni Üzerine Yeni Bir Bakış, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIV/2, s. 205-220.

Salman, H. (2002). Türkişler, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 412-420.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Sümer, F. (1992). Bayındır, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 5, s. 245-246.

Şişman, B. (1998). Kazakistan’da “Korkut Ata” İle İlgili Söylenceler, *Millî Folklor*, S. 37, s. 51-53.

Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.

Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlilî*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Uç, H. (2003). Dirse Han Oğlu Buğaç Han Hikâyesi, *Millî Folklor*, S. 60, s. 47-56.

Uydu Yücel, M. (2015). Karadeniz’in Kuzeyinde Oğuz-Guz-Uzlar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 385-404.

